

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Η εξωτερική πολιτική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Ιταλία:
Οι σχέσεις με τον Πάπα της Ρώμης και η διεκδίκηση της κυριαρχίας στην ιταλική
χερσόνησο κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο (7^ο -9^ο αιώνα).

Byzantine foreign policy in Italy:
The relations with the Pope of Rome and the claim for the Italian peninsula during the
middle byzantine period (7th -9th c.)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Βαΐτσα Παλάτου

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Γιώργος Ευαγγελόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Βαΐτσα Παλάτου, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας πτυχιακής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της πτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση πτυχιακής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	6
Abstract.....	8
Εισαγωγή	10
Μεθοδολογία.....	13
Κεφάλαιο 1	16
Το κράτος: χαρακτηριστικά του σύγχρονου κράτους.....	16
Η εξωτερική πολιτική	18
Παράγοντες που επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους.....	19
Η υψηλή στρατηγική.....	21
Τύποι υψηλής στρατηγικής.....	22
Κεφάλαιο 2	23
Τα χαρακτηριστικά του Βυζαντινού κράτους.....	23
Η οργάνωση του κράτους: ο αυτοκράτορας-η Σύγκλητος-ο στρατός.....	23
Η Εκκλησία.....	25
Η ιδεολογία του κράτους: ο ρωμαϊκός-χριστιανικός οικουμενισμός	26
Οι αιρέσεις και η επίδρασή τους.....	28
Το εξωτερικό περιβάλλον	30
Η διάκριση εσωτερικού-εξωτερικού στο Βυζάντιο.....	30
Το εξωτερικό περιβάλλον της αυτοκρατορίας (4ος-6ο αιώνας): αλλαγές και απώλειες.....	32
Κεφάλαιο 3	34
Η Ιταλία	34
Το ιστορικό πλαίσιο (3ος -6ος αιώνας).....	34
Η προσαρμογή της χριστιανικής οικουμενικότητας.....	35
Ο Πάπας και η θέση της Αγίας Έδρας στην Ιταλία.....	36
Κεφάλαιο 4	40
Οι παράγοντες που επηρέασαν την πολιτική του Βυζαντίου στην Ιταλία.....	40
Ο μονοθελητισμός: Ηράκλειος και Κώνστας Β΄	43

Οι εξελίξεις στα μέτωπα της ανατολής και των Βαλκανίων.	43
Η πολιτική στην Ιταλία.	45
Επαναφορά στην ορθοδοξία: Κωνσταντίνος Δ΄ και Ιουστινιανός Β΄	47
Οι εξελίξεις στα μέτωπα της ανατολής και των Βαλκανίων.	47
Η πολιτική στην Ιταλία	48
Προς την οριστική απώλεια	49
Συμπεράσματα	52

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να απαντήσει σε δύο ερωτήματα. Αρχικά, γιατί το Βυζάντιο συνέχισε να διεκδικεί τα εδάφη της Ιταλίας κατά τον 7^ο αιώνα, όταν είχε να αντιμετωπίσει υπαρξιακούς κινδύνους, και πώς υλοποίησε αυτόν τον στόχο. Επιπλέον, γιατί ο Πάπας της Ρώμης, αν και μακριά από το κέντρο της αυτοκρατορίας, και εν μέσω δυσκολιών και αδυναμίας ουσιαστικής στήριξης από την αυτοκρατορία, συνέχισε να την υποστηρίζει και ποιοι ήταν οι λόγοι και οι συνθήκες που τελικά τον ώθησαν στα μέσα του 8^{ου} αιώνα να κάνει στροφή, αναζητώντας βοήθεια στη δύση.

Το Βυζάντιο στην Ιταλία κατά τις αρχές του 7^{ου} αιώνα κατείχε μια λωρίδα που ένωνε τη Ραβέννα με τη Ρώμη, καθώς και κάποιες περιοχές στον νότο. Όλο το υπόλοιπο τμήμα της Ιταλίας ήταν χωρισμένο σε λογγοβαρδικά βασίλεια, που επεδίωκαν, αρχικά να σταθεροποιηθούν και κατόπιν να επεκτείνουν τα εδάφη τους εις βάρος της αυτοκρατορίας. Η τελευταία προσπαθούσε να κρατήσει την κυριαρχία μέσω του εξαρχάτου που είχε ιδρυθεί στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, με χρήση στρατιωτικών, αλλά, κυρίως, διπλωματικών μέσων. Ο λόγος της αδυναμίας εκτενούς στρατιωτικής δράσης (ο μόνος που προχώρησε σε τέτοια μέτρα ήταν ο Κώνστας, με πενιχρά αποτελέσματα που ακυρώθηκαν αμέσως μετά τον θάνατό του) ήταν η κάμψη ισχύος της αυτοκρατορίας, που κατά τον 7^ο αιώνα απώλεσε τις πλούσιες επαρχίες της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου, με συνακόλουθη στέρηση υλικών και ανθρώπινων πόρων. Οι λόγοι επιθυμίας διατήρησης του εξαρχάτου, αν και βρισκόταν πολύ μακριά από το κέντρο ήταν δύο: η ιταλική χερσόνησος ήταν η μήτρα της αυτοκρατορίας και αυτονοήτως έπρεπε να βρίσκεται εντός της επικράτειάς της. Επιπροσθέτως διατηρούνταν ακόμα βαθιά η πεποίθηση της μοίρας της αυτοκρατορίας ως του μόνου επίγειου χριστιανικού βασιλείου που μόνο εκείνο μπορούσε να ενώνει όλη τη χριστιανοσύνη. Βέβαια, μετά τις απώλειες του 7^{ου} αιώνα, αυτή η προσέγγιση μεταβλήθηκε, ίσως όχι επίσημα, αλλά σίγουρα μέσω πολιτικών που εστίαζαν την εξοικονόμηση πόρων.

Στην Ιταλία ο Πάπας είχε καταφέρει να διατηρήσει τη ρωμαϊκή κληρονομιά, τουλάχιστον στις περιοχές που βρίσκονταν ακόμα υπό ρωμαϊκή διοίκηση. Παράλληλα, η στήριξη και η καθοδήγηση που προσέφερε ως πνευματικός ηγέτης, αλλά και οι πρωτοβουλίες του για ειρήνευση με τους Λογγοβάρδους, σε αντίθεση με την επίσημη βυζαντινή πολιτική, αλλά υπέρ των κατοίκων του εξαρχάτου, τον ανέδειξαν και ως πολιτικό δρώντα. Συνέβη, έτσι, μια μετατόπιση της πίστης των χριστιανικών

πληθυσμών της δύσης από την αυτοκρατορία ως χριστιανικού φάρου, στη Ρώμη του Πάπα. Σε συνδυασμό με τον εκχριστιανισμό της υπόλοιπης δυτικής Ευρώπης, και διαπιστώνοντας ότι το Βυζάντιο πλέον ήταν ανίσχυρο να στηρίξει την Ιταλία αποτελεσματικά και να υπερασπιστεί την ιδέα της χριστιανικής οικουμενικότητας, αποφάσισε να στρέψει τις ελπίδες του προς τη δύση και τους παλιούς συμμάχους της αυτοκρατορίας, τους Φράγκους.

Λέξεις-κλειδιά: Βυζάντιο, Πάπας, εξωτερική πολιτική, οικουμενική ιδεολογία, Ιταλία, δύση

**Byzantine foreign policy in Italy:
The relations with the Pope of Rome and the claim for the Italian peninsula
during the middle byzantine period (7th -9th c.)**

Vaitsa Palatou

Abstract

This paper examines the byzantine foreign policy regarding the Italian peninsula in the middle byzantine period, specifically during the reign of emperor Heraclius and his heirs (610-717). The main objective is to identify the reasons behind the empire's continued efforts to maintain its hold on Italian territories at a time when it was facing existential threats from the east and many enemies from the north, as well as to explore how and to what extent it managed to accomplish this goal. A supplementary objective is to examine the Pope's status vis-à-vis in the Byzantine empire, which can be described as a delicate balancing exercise between continuing to constitute an integral part of the Roman-Byzantine continuum and at the same time forming a new and increasingly autonomous pole of power. In the same vein, the paper seeks to understand how the Pope managed to survive on a land occupied by barbaric tribes, why he kept defending both his position as Roman and the Italian territory as part of the empire and what eventually drove him away from the emperors and closer to the Franks, to which he turned asking for help to save Rome from the Lombards.

The paper identifies two main drivers of Byzantium's initial attachment to Italy. The first one was its self-identification as an uninterrupted continuation of the Roman Empire, which inevitably resulted in a desire to see all Italian territories back under Roman rule. Rome was the birthplace and the cradle of the empire and it was only natural that the emperors wanted the Italian peninsula formally under Roman jurisdiction. The second one was the empire's self-proclaimed destiny to unite all Christians within an ecumenical Christian kingdom, which meant that it saw no other choice but to ensure that, at some point, the entire Christian world would be brought under the Roman rule. Nonetheless, the threats the empire had to face, the loss of almost half of its land first to the Persians and then to the Arabs, the ensuing economic decline

and the consequent loss of power and resources, coupled with the constant clashes along its northern borders with Slavs, Avars and Bulgars, made this aim impossible.

At the same time, the Pope, a Roman himself by birth and nurture, had to deal with the destruction and chaos brought upon Italy by gothic tribes settling on former Roman land. He managed to support the Romans among non-Christian or heretic populations and to preserve the Roman heritage under those extremely challenging circumstances, hoping for the restoration of the empire. However, coming to realize that the empire had no longer the power to defeat the newcomers and restore the past, he gradually established a new role for himself, taking on the political power the exarchs of Italy once held, in an effort to secure the cities and the peoples still under Byzantine rule. Eventually, he made new allies in the West and abandoned the East, ushering in a new era for the western half of the erstwhile Roman empire.

Keywords: Byzantium, Pope, foreign policy, ecumenical ideology, Italy, west

Εισαγωγή

Η ιστορία του βυζαντινού κράτους αποτελεί ένα ιδιαίτερο κομμάτι τόσο της ελληνικής όσο και της ευρωπαϊκής ιστορίας. Εντός της χώρας αποτελεί για τους περισσότερους ένα παραμελημένο τμήμα της ιστορίας του τόπου, δημιουργώντας συνήθως συνειρμούς σχετικούς είτε με τη θρησκεία είτε με θρύλους αλύτρωτων εδαφών και αυτοκρατόρων που θα ξαναζωντανέψουν και θα διεκδικήσουν πίσω την παλιά δόξα των προγόνων.

Αλλά το Βυζάντιο, το κράτος που θεωρείται ότι διαδέχτηκε την αρχαία ρωμαϊκή αυτοκρατορία, δεν ήταν η θρησκεία του, ούτε οι λαϊκοί θρύλοι. Ως συνέχεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, πορεύτηκε για χίλια χρόνια σε ένα περιβάλλον μεταβαλλόμενο, αλλάζοντας κι αυτό στην πορεία, ώστε το αρχικό ρωμαϊκό κράτος που ίδρυσε ο Οκταβιανός Αύγουστος το 27 π.Χ. να έχει ελάχιστα κοινά και περισσότερες διαφορές με το κράτος που έπεσε οριστικά με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς στις 29 Μαΐου του 1453 (Ostrogorsky, 2010, σ. 86).¹ Σε αυτό το διάστημα κλήθηκε να αντιμετωπίσει τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά ζητήματα, αναταραχές, συγκρούσεις και εμφυλίους στο εσωτερικό, απώλειες εδαφών και νέους λαούς που εγκαταστάθηκαν στα αρχικά του εδάφη στο εξωτερικό.

Η ιταλική χερσόνησος, ως η κοιτίδα του ρωμαϊκού κράτους, αποτέλεσε την αρχική βάση της αυτοκρατορίας και το σημείο αναφοράς της. Η Ρώμη, η αρχαία και αιώνια πρωτεύουσα, η πόλη που έδωσε το όνομα και την κληρονομιά στην αυτοκρατορία, παρά την ανάδειξη της νέας πρωτεύουσας το 330, δεν έχασε στο θυμικό των Ρωμαίων τη σημασία που είχε. Ωστόσο μετά την οριστική πτώση της δυτικής αυτοκρατορίας το 476, η θέση της και η πραγματική της σημασία έφθιναν όλο και περισσότερο. Παράλληλα ο κύριος διαχειριστής της πόλης, ο Πάπας της Ρώμης, ο επίσκοπος της πρώτης πρωτεύουσας, αποκτούσε σταδιακά όλο και περισσότερη πολιτική εξουσία, βρισκόμενος μακριά από την Κωνσταντινούπολη και το πολιτικό κέντρο της αυτοκρατορίας και έχοντας να αντιμετωπίσει τις έντονες μεταβολές που επέφεραν οι νέοι λαοί που κατέκλυσαν την ιταλική χερσόνησο.

Η μεγάλη απόσταση της Ρώμης και γενικότερα της ιταλικής χερσονήσου από την Κωνσταντινούπολη και την Ανατολή, όπου είχε μετατοπιστεί το κέντρο βάρους, δεν σήμαναν την απώλεια ενδιαφέροντος των αυτοκρατόρων για αυτές. Όμως οι

¹ Η πτώση της Κωνσταντινούπολης θεωρούμε ότι σηματοδοτεί επίσημα την παύση της ύπαρξης της αυτοκρατορίας, ή, τουλάχιστον, ό,τι είχε απομείνει από αυτήν. Ωστόσο κάποιες νησίδες που είχαν μείνει έπεσαν λίγο αργότερα: ο Μυστράς το 1460 και η Τραπεζούντα το 1461.

συνθήκες δεν επέτρεπαν ούτε τη διακυβέρνηση ούτε τον έλεγχο της με τον ίδιο τρόπο όπως τις περιοχές των Βαλκανίων, της Μικράς Ασίας και της Μέσης Ανατολής που βρίσκονταν σε άμεση επικοινωνία με τη νέα πρωτεύουσα. Πιεσμένη από λαούς που κατέβηκαν από τον Δούναβη, τα διάφορα γερμανικά φύλα, η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ακόμα και όσο τυπικά ήταν ενιαία (με δύο αυτοκράτορες, έναν στην Κωνσταντινούπολη και έναν στη Ρώμη) αδυνατούσε να προστατέψει τα ιταλικά εδάφη. Το δυτικό τμήμα τελικά αλώθηκε από τους Γότθους, που εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της, με το ανατολικό να μένει η μοναδική πλέον αυτοκρατορία. Παρά τις προσπάθειες ανακατάληψης των δυτικών εδαφών (ειδικά των ιταλικών), η νέα κατάσταση παγιώθηκε και η ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έμεινε η μόνη που έφερε το όνομα και την κληρονομιά των Ρωμαίων. Ωστόσο οι προσπάθειες της Κωνσταντινούπολης να επανέλθει στην Ιταλία δεν σταμάτησαν. Για τους αυτοκράτορες η απώλειά της θεωρούνταν παροδική και οι προσπάθειες επανελέγχου της, είτε άμεσα είτε έμμεσα, δεν σταμάτησαν.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει τους τρόπους με τους οποίους η ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, το Βυζάντιο², χειρίστηκε το ζήτημα του ελέγχου των ιταλικών εδαφών κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο, και συγκεκριμένα από την άνοδο του Ηράκλειου στον θρόνο το 610 έως την έναρξη της δυναστείας των Ισαύρων στις αρχές του 8^{ου} αιώνα. Ο λόγος που επιλέγεται η συγκεκριμένη περίοδος είναι, καταρχάς, ότι σε αυτό μπορούμε ακόμα να μιλάμε για την παρουσία – τυπικά, τουλάχιστον – της αυτοκρατορίας στην Ιταλία, με την ύπαρξη του εξαρχάτου της Ραβέννας και την ενεργό ανάμειξη των Ρωμαίων αυτοκρατόρων στα εσωτερικά της Ιταλίας και της λειτουργίας της Αγίας Έδρας, όσο και αντίστροφα της παρέμβασης των Παπών στα θέματα της αυτοκρατορίας. Παράλληλα, οι ανακατατάξεις στο εξωτερικό της αυτοκρατορίας, με την κάθοδο σλαβικών φύλων στα νότια Βαλκάνια και την άνοδο της αραβικής δύναμης στην Ανατολή, που σάρωσε τις ανατολικές και νότιες επαρχίες και στέρησε οριστικά από την αυτοκρατορία περιοχές πλούσιες τόσο σε ανθρώπους όσο και σε πρώτες ύλες άλλαξε δραματικά τις ισορροπίες ισχύος και τη θέση της

² Από τον 16^ο αιώνα αρχίζει η χρήση του όρου «Βυζάντιο» για να περιγράψει την ανατολική αυτοκρατορία και να τη διαχωρίσει αφενός από την αρχαία ρωμαϊκή που ξεκινάει με τον Οκταβιανό και αφετέρου από την «Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία» που θεωρούμε ότι ξεκινάει με τη στέψη του Καρλομάγνου το 800. Αποψη της γράφουσας είναι ότι η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ακολούθησε μία συνεχή πορεία, από το 14 π.Χ. έως το 1453 μ. Χ., ακολουθώντας την εικόνα που είχαν οι ίδιοι οι αυτοκράτορες για την εαυτό τους και το κράτος που κυβερνούσαν. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 37) Στην εργασία οι όροι «βυζαντινή αυτοκρατορία» και «ρωμαϊκή», όπως και «Βυζαντινός» και «Ρωμαίος», χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι.

αυτοκρατορίας , καθώς απειλήθηκε από το εξωτερικό για πρώτη φορά η ίδια η ύπαρξή της, ενώ πλέον το βασικό κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας, η Μικρά Ασία, απέμεινε και το μοναδικό της σημαντικό έδαφος.

Μεθοδολογία

Οι παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν και να κατευθύνουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους είναι πολλοί. Μια προσπάθεια εντοπισμού όλων και ανάλυσή τους κινδυνεύει να οδηγήσει σε ένα πλήθος πληροφοριών που, από τη μία θα ικανοποιούν την ανάγκη μας για γνώση, αλλά από την άλλη θα δυσκολέψουν πολύ το έργο αποκωδικοποίησης των κομβικών σημείων που οδήγησαν στα συγκεκριμένα αποτελέσματα. Είναι αναγκαίο να οριοθετηθούν τα βασικότερα στοιχεία, οι σημαντικότεροι παράγοντες, και να παραμεριστούν άλλοι που στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ασκούσαν μικρή επίδραση, ώστε να δοθεί μια εικόνα όσο το δυνατόν πιο καθαρή.

Το βυζαντινό κράτος αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, έχοντας αναπτυχθεί στο μεταίχμιο Δύσης-Ανατολής, ως κληρονόμος τόσο της ρωμαϊκής όσο και της ελληνιστικής παράδοσης (Beck, 1990, σ. 18), εγκολπώνοντας ταυτόχρονα στοιχεία τόσο της ανατολής (με τον χριστιανισμό να αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα), όσο και των νέων λαών με τους οποίους ήρθε σε επαφή στη χιλιετή πορεία του. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται όχι μόνο στη μακρά διάρκεια επιβίωσής του μέσα σε ένα διαρκώς και εκ βάθρων μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, που αναμφίβολα προκαλεί το ενδιαφέρον του μελετητή, όσο και στα εσωτερικά του χαρακτηριστικά, στην κρατική του συγκρότηση και δομή, που το φέρνουν εν μέρει κοντά στη σύγχρονη εικόνα για το κράτος και εν μέρει μακριά του, ως ένα από τα ποικίλα μεσαιωνικά κράτη.

Η σύγχρονη μορφή του κράτους διαμορφώθηκε τους τελευταίους τέσσερις αιώνες, με τα βασικά του χαρακτηριστικά να παίρνουν καθαρή μορφή με τη συνθήκη της Βεσφαλίας του 1648 και να διαμορφώνονται περαιτέρω τους επόμενους δύο αιώνες. Το σύγχρονο κράτος αναπτύχθηκε μέσα από τις μεταβολές που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των αιώνων που περιγράφονται ως Μεσαίωνας. Οφείλουμε να σημειώσουμε, βέβαια, ότι οι αλλαγές αυτές αποτέλεσαν απόρροια των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των κοινωνιών της Δυτικής Ευρώπης, όπως αυτές πορεύτηκαν μετά την κατάλυση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ η Ανατολική παρέμεινε σχετικά σταθερή, διατηρώντας σαν βάση τις κρατικές δομές της αρχαίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Τα πρώτα στάδια των αλλαγών της δυτικής Ευρώπης περιγράφονται στην παρούσα εργασία, καθώς οι βασικοί δρώντες (γερμανικά φύλα, εκκλησιαστική-παπική εξουσία) άρχισαν να ασκούν μεγάλη επιρροή κατά το διάστημα που μελετάται, σε μία σχέση παράλληλης σύγκρουσης και συνεργασίας με το βυζαντινό κράτος.

Αρχικά θα δοθεί ένα περίγραμμα των βασικών χαρακτηριστικών του σύγχρονου κράτους, της μορφής που μάς είναι οικεία και εντός αυτής είναι αναπτυγμένο το σημερινό σύστημα κρατών. Εντός αυτού θα περιγραφεί ο τρόπος ανάπτυξης της εξωτερικής πολιτικής, ως συνιστώσας της υψηλής στρατηγικής ενός κράτους. Κατόπιν θα παρουσιαστούν τα αντίστοιχα στοιχεία του βυζαντινού κράτους, ώστε να εντοπιστούν οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ των δύο συστημάτων (σύγχρονου και μεσαιωνικού), τα σημεία επαφής και οι αποκλίσεις.

Στη συνέχεια θα αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο το βυζαντινό κράτος προσπάθησε να διαχειριστεί τα εδάφη της ιταλικής χερσονήσου.³ Οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν μπορούμε να πούμε ότι βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Η Ιταλία αποτέλεσε το λίκνο της αυτοκρατορίας, εντός της δημιουργήθηκε, εξαπλώθηκε και κυριάρχησε γύρω από τη Μεσόγειο. Η ρωμαϊκή κουλτούρα, οι ρωμαϊκές αξίες, το δίκαιο και η αντίληψη για τον κόσμο εδραιώθηκαν στη Ρώμη. Ωστόσο μετά την κατάλυση του δυτικού τμήματος το 476 και την εγκατάσταση διαφόρων γοθτικών φύλων, ο έλεγχος της αυτοκρατορίας έπαυσε, με την ανακατάληψη του Ιουστινιανού να την επαναφέρει για δύο αιώνες, αλλά σε ένα περιβάλλον πολύ διαφορετικό τόσο πληθυσμιακά όσο και εδαφικά και πολιτισμικά. Τέσσερα στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι μας είναι χρήσιμα για αυτήν την περίοδο: οι μεταβολές στο εξωτερικό της αυτοκρατορίας, που είχαν άμεση επίπτωση στην ισχύ της και τη θέση της στο περιβάλλον της Μεσογείου, τα διάφορα βασίλεια των βαρβάρων που δημιουργήθηκαν στην Ιταλία, η ικανότητα του εξαρχάτου, ως επαρχίας της αυτοκρατορίας, να διαχειρίζεται τη νέα κατάσταση και ο ρόλος του Πάπα της Ρώμης στις σχέσεις μεταξύ αυτοκρατορίας και βασιλείων.

Η εργασία χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο δίνεται το περίγραμμα των χαρακτηριστικών του σύγχρονου κράτους, οι παράγοντες που επηρεάζουν την εξωτερική του πολιτική και ο τρόπος που υλοποιείται ως τμήμα της υψηλής στρατηγικής του. Στο δεύτερο περιγράφεται το βυζαντινό κράτος, οι βασικές δομές εξουσίας και κύριοι παράγοντες που καθόριζαν πολιτικές. Στο τρίτο παρουσιάζονται η κατάσταση στην Ιταλία, όπως διαμορφώθηκε από το 476 έως το 610, καθώς και η μεταβολές στη θέση και την ισχύ του Πάπα στην περιοχή. Το τέταρτο, τέλος, αναλύει τις διαμορφωθείσες συνθήκες και την πολιτική που ακολούθησε η αυτοκρατορία στην

³ Η εργασία εστιάζει στην ιταλική χερσόνησο και, ιδίως, στο εξαρχάτο της Ραβέννας, όπου βρισκόταν η έδρα του Πάπα αλλά και ιδρύθηκαν τα ποικίλα βαρβαρικά βασίλεια.

περιοχή κατά τον 7^ο αιώνα (610-717), δηλαδή κατά τη δυναστεία του Ηρακλείου. Οι εξελίξεις από το 717 έως το 751, που το εξαρχάτο της Ραβέννας καταλύθηκε επίσημα, θα αναφερθούν με συντομία. Η επιλογή της συγκεκριμένης περιόδου γίνεται για δύο λόγους. Κατά τα εκατό αυτά χρόνια οι μεταβολές που υπέστη το Βυζάντιο ήταν κομβικές, καθώς έχασε σχεδόν τη μισή του έκταση, ενώ από ισχυρότερη δύναμη στην περιοχή, έγινε μία μέτριας ισχύος, με τους Άραβες, πλέον, να κυριαρχούν, ενώ οι ισορροπίες ισχύος στην Ιταλία μέχρι το 717 είχαν παγιωθεί, και οι εξελίξεις μέχρι το 751 δεν προκάλεσαν κάποια ουσιώδη αλλαγή στη θέση της αυτοκρατορίας που να μπορεί να μεταβάλει την πολιτική της στην περιοχή.

Κεφάλαιο 1

Το κράτος: χαρακτηριστικά του σύγχρονου κράτους

Το κράτος αποτελεί σήμερα την κυρίαρχη μορφή οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών. Στη γη υπάρχουν περίπου 195 κράτη, ενώ αν δούμε έναν παγκόσμιο πολιτικό χάρτη, αυτό που θα παρατηρήσουμε αμέσως είναι τα διαφορετικά χρώματα και οι γραμμές που οριοθετούν τις διάφορες χώρες. Ωστόσο τα κράτη με τη μορφή που τα γνωρίζουμε σήμερα είναι ένα πρόσφατο φαινόμενο, χαρακτηριστικό των τελευταίων εκατό ετών, με την αρχή να εντοπίζεται τέσσερις, περίπου, αιώνες πριν, στη συνθήκη της Βεσφαλίας, με την οποία μπήκε τέλος στον τριακονταετή πόλεμο και ταυτόχρονα τέθηκαν οι βάσεις για τη σταδιακή διαμόρφωση των σύγχρονων κρατών, με την ανάδειξη την έννοιας που είναι η πιο εμφανής κοιτάζοντας έναν χάρτη: της κυριαρχίας εντός ενός συγκεκριμένου χώρου.

Η οργάνωση σε συλλογικότητες και η οργανωμένη διαβίωση εντός αυτών αποτελεί χαρακτηριστικό των ανθρώπων. Ωστόσο οι πρώτες τέτοιες συλλογικότητες σίγουρα δεν είχαν την περιπλοκότητα των σημερινών αντίστοιχών τους, και πιθανώς λίγα κοινά χαρακτηριστικά: τους κανόνες κοινής διαβίωσης. Σταδιακά ανέπτυξαν μηχανισμούς όπως η συλλογή φόρων και η συγκρότηση στρατού, παράλληλα με την ανάπτυξη πολιτικών (οργάνωσης της εξουσίας) και θρησκευτικών θεσμών (Hay & Lister, 2011, σσ. 28-29)

Η κυριαρχία, δηλαδή η άσκηση αποκλειστικής εξουσίας επί των ανθρώπων που διαβιούν εντός της περιοχής που περικλείουν τα όρια ενός κράτους (αλλά όχι εκτός αυτών), αποτελεί ειδοποιό χαρακτηριστικό μιας κρατικής δομής. Αυτή η δυνατότητα αποκλειστικής άσκησης εξουσίας είναι διττή: το κράτος ασκεί εξουσία επί του εδάφους του και ταυτόχρονα αποκλείει οποιοδήποτε άλλο κράτος από την άσκηση εξουσίας επί του συγκεκριμένου εδάφους⁴. Αυτή είναι η έννοια της κυριαρχίας. Αλλά για να ασκείται δεν αρκεί το κράτος μόνο του να θέλει να την ασκεί. Θα πρέπει να μπορεί να το κάνει και να του αναγνωρίζεται και από τα άλλα κράτη ότι μπορεί να το κάνει.

⁴ Πρόκειται για την αρχή της αποκλειστικότητας και συνδέεται με την έννοια του εδάφους ως συστατικού στοιχείου του κράτους. (Παντελής, 2005, σ. 33)

Μόρφωμα που διακηρύσσει ότι είναι κράτος, δηλώνει ανεξάρτητο, αλλά δεν το αναγνωρίζει κανείς, δεν θεωρείται κράτος.⁵

Η έννοια της κυριαρχίας περικλείει τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του κράτους: τον λαό, το έδαφος και την ύπαρξη κάποιου οργάνου που ασκεί την εξουσία. Ο λαός είναι οι άνθρωποι που μένουν μόνιμα επί του εδάφους, το έδαφος είναι ο χώρος που περικλείουν τα σύνορα, ενώ το όργανο σημαίνει κάποιο άτομο, ομάδα, έναν θεσμό (όποια μορφή κι αν έχει) που είναι φορέας της εξουσίας. Συνήθως, λοιπόν, χαρακτηρίζουμε ως κράτη τις χώρες που διαθέτουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Επιπλέον αναγνωρίζουμε και άλλα στοιχεία του σύγχρονου κράτους, όπως είναι η διάκριση μεταξύ του φορέα που ασκεί την εξουσία και του κράτους, η ύπαρξη νόμων που ρυθμίζουν τόσο την άσκηση της εξουσίας όσο και τη σχέση του λαού με αυτή.

Η έννοια του σύγχρονου κράτους που περιγράψαμε πιο πάνω αναπτύχθηκε κατά τους τελευταίους δύο αιώνες, μετά τη Γαλλική Επανάσταση και μέσω της διαμόρφωσης των κρατών όπως τα γνωρίζουμε σήμερα. Πέρα από τα σαφή όρια, περιλαμβάνουν, συνήθως, ομοιογενή εθνικά πληθυσμό (άσχετα από τη διαδικασία ομογενοποίησης), διακριτούς θεσμούς άσκησης εξουσίας στη βάση της τριμερούς διάκρισης των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) και ένα νομικό πλαίσιο που επιδιώκει να διασφαλίσει τα δικαιώματα των πολιτών-λαού, τόσο έναντι όσο και εντός του κράτους. Μέσω των δικαιωμάτων οριοθετούνται δύο χωριστοί χώροι δράσης: ο δημόσιος και ο ιδιωτικός. Ο ιδιωτικός χώρος θεωρείται ότι πρέπει να μένει απαραβίαστος από την κρατική εξουσία. Ο δημόσιος, από την άλλη, είναι ο χώρος όπου κράτος και λαός συνυπάρχουν ενεργά, με τη δεύτερη πλευρά να συμμετέχει (ανάλογα με το πολίτευμα) στην άσκηση της εξουσίας του πρώτου.

Βέβαια και η διάκριση της ιδιωτικής σφαίρας δεν σημαίνει ότι το κράτος δεν μπορεί να την επηρεάσει. Αντίθετα, μέσω της κανονιστικής του δράσης ρυθμίζει τα όριά της και θέτει πλαίσια και όρους για τη δράση των πολιτών εντός αυτής. Αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες-λαός, μέσω της δράσης τους εντός της κοινωνίας των πολιτών (αλλά εκτός των κρατικών θεσμών) επηρεάζουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τις κατευθύνσεις προς τις οποίες κινείται η κρατική πολιτική.

⁵ Η αναγνώριση δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο του κράτους. Ωστόσο εάν δεν αναγνωριστεί, δεν μπορεί να συνδιαλλαγεί με τα υπόλοιπα κράτη, θα είναι σαν να μην υπάρχει για τον υπόλοιπο κόσμο. (Παντελής, 2005, σ. 24) Η αναγνώριση δεν αφορά περιπτώσεις κρατών υπό κατοχή, όπως το ελληνικό κράτος κατά τη γερμανική κατοχή, του οποίου αναγνωριζόταν από τους Συμμάχους ως νόμιμη κυβέρνηση η εξόριστη. (Σπυρόπουλος, 2006)

Η εξωτερική πολιτική

Η άσκηση εξωτερικής πολιτικής προϋποθέτει καταρχήν την ύπαρξη οργανωμένων κρατικών μορφωμάτων που αναπτύσσουν σχέσεις μεταξύ τους. Επιπλέον μπορεί να υπάρχουν και άλλοι δρώντες, μη κρατικοί, που βρίσκονται εκτός του κράτους αλλά επηρεάζουν το εσωτερικό του. Ορίζονται έτσι δύο διακριτοί χώροι, ο εσωτερικός και ο εξωτερικός (Πλατιάς & Κολιόπουλος, 2015, σ. 59), που στην πράξη συμπλέκονται και επηρεάζουν ο ένας τον άλλον. (Hudson, 2017, σ. 20)

Στο πλαίσιο της άσκησης κυριαρχίας οι πολιτικές ενός κράτους δεν στοχεύουν μόνο στη διακυβέρνηση του εσωτερικού (του λαού και του εδάφους) αλλά και στη διατήρηση των μη εσωτερικών δυνάμεων εκτός του. Με άλλα λόγια, κάθε κράτος, για την εξασφάλιση της ύπαρξής του, οφείλει να κρατά εκτός τα άλλα κράτη που ίσως επιθυμούν παρέμβαση στα εσωτερικά του θέματα. Άλλωστε, σύμφωνα με το ρεαλιστικό μοντέλο των σχέσεων μεταξύ των κρατών, αυτά συμβιώνουν υπό καθεστώς ανταγωνισμού και επιβουλής ισχύος, περιμένοντας την κατάλληλη ευκαιρία για να αποκομίσουν τα μέγιστα δυνατά και επιθυμητά οφέλη, που θα εξασφαλίσουν την ύπαρξή τους (από τη διατήρηση εδαφών και την απώθηση πιθανών εχθρών, μέχρι την επέκταση σε νέα εδάφη και την εξάπλωση της κυριαρχίας τους). Από την άλλη, σύμφωνα με το φιλελεύθερο μοντέλο, τα κράτη επιδιώκουν μεν την ασφάλειά τους αλλά αυτό το εξασφαλίζουν μέσα σε ένα πλαίσιο συνεργασίας, αναπτύσσοντας πλέγματα σχέσεων οικονομικών, πολιτικών και άλλων, με αντιπροσωπευτικά δείγματα τους διάφορους διεθνείς οργανισμούς που αναπτύχθηκαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Γενικά ένα κράτος μπορεί να επιδιώκει ποικίλους στόχους, τόσο υλικούς όσο και άυλους-ιδεατικούς. Αναμφίβολα η εξασφάλιση της ύπαρξης του κράτους είναι το κλειδί για την επιδίωξη των υπολοίπων. Κράτος που παύει να υπάρχει δεν έχει και στόχους. Πέρα, λοιπόν, από την εξασφάλιση της ασφάλειάς του, μπορεί να επιδιώκει οικονομικούς σκοπούς, την αύξηση της ευημερίας του μέσω της απόκτησης περισσότερων υλικών πόρων (το εμπόριο αλλά και ο πόλεμος είναι μέσα που μπορούν να βοηθήσουν στην επίτευξη αυτού του στόχου). Αλλά και άυλοι στόχοι κατευθύνουν την πολιτική του. Τόσο η εσωτερική του ιδεολογία όσο και η επιθυμία εξάπλωσης της ιδεολογίας του μπορεί να το ωθήσουν προς συγκεκριμένες ενέργειες. Η εθνική ολοκλήρωση μπορεί επίσης να αποτελέσει κίνητρο. (Mearsheimer, 2007, σσ. 109-111)

Από όποια οπτική και να δει κανείς τον τρόπο δράσης των κρατών, τα τελευταία διαμορφώνουν ποικίλες πολιτικές ώστε να διαχειριστούν το εξωτερικό τους περιβάλλον. Το τελευταίο δεν περιλαμβάνει μόνο κράτη αλλά και διάφορους άλλους θεσμούς, είτε δημόσιους είτε ιδιωτικούς, φορείς της κοινωνίας των πολιτών (όπως οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις-ΜΚΟ) αλλά και οι μεγάλες πολυεθνικές ιδιωτικές εταιρίες ή άλλους μη κρατικούς δρώντες. (Χιλ, 2018, σ. 31)

Ο όρος «εξωτερική πολιτική» συνήθως οδηγεί τη σκέψη στους τρόπους με τους οποίους ένα κράτος διαχειρίζεται τα άλλα, ξεκινώντας από την προϋπόθεση ότι αυτά αποτελούν τους κύριους δρώντες στο διεθνές σύστημα, καθώς διαθέτουν τη θεσμοποιημένη εξουσία ανάπτυξης πολιτικών. Ωστόσο υπάρχουν και άλλα κέντρα εξουσίας. Μπορεί μέχρι τον προηγούμενο αιώνα το έθνος-κράτος να αποτελούσε την κυρίαρχη μορφή (ή την πιο ορατή), ειδικά μετά την αποαποικιοποίηση, αλλά πλέον, με τη δημιουργία πλήθους οργανισμών συνεργασίας, τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, ΜΚΟ με παγκόσμια απήγηση και εταιρειών-κολοσσών που απλώνονται σε όλο τον κόσμο, τα σύνορα της εθνικής κυριαρχίας φαίνονται θολά. Οι κυβερνήσεις μπορεί να μη νιώθουν να αμφισβητούνται τα σύνορά τους⁶, αλλά η άσκηση κυριαρχίας εντός αυτών περιπλέκεται υπό την επίδραση παραγόντων που προέρχονται από το εξωτερικό.

Παράγοντες που επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Τα κράτη δεν είναι νησιά, με ωκεανό γύρω τους που τα απομονώνει από τα άλλα κράτη. Αντίθετα διαβιούν όλα μαζί, διαμορφώνοντας με τη συμπεριφορά τους ένα πλέγμα δράσεων. Αυτό μπορεί να είναι συγκρουσιακό, συνεργασίας, ή να συνδυάζει διάφορα στοιχεία, ανάλογα με την περίπτωση και το διακύβευμα. Ένα πλήθος παραγόντων μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο που θα αντιμετωπίσουν τα εξωτερικά ερεθίσματα.

Όπως προαναφέραμε, τα κράτη επιδιώκουν διάφορους στόχους, οι οποίοι κατευθύνουν τις επιθυμίες τους. Ωστόσο οι επιθυμίες δεν μπορούν να μετουσιωθούν όλες σε πολιτικές αποφάσεις και κινήσεις. Ποικίλοι παράγοντες τις φιλτράρουν, πιθανώς τις τροποποιούν και τις μετασχηματίζουν σε εξωτερική πολιτική. Οι παράγοντες αυτοί προέρχονται τόσο από το εξωτερικό περιβάλλον, από το διεθνές

⁶ Η πρόσφατη εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και ο συνεχιζόμενος πόλεμος στην περιοχή μπορούν να αμφισβητήσουν τον παραπάνω ισχυρισμό. Ωστόσο πρόκειται για περίπτωση που φαίνεται εξαιρετική, τονίζοντας ότι για την πλειονότητα ίσως η αμφισβήτηση των συνόρων θεωρείται ανωμαλία. Βέβαια η τουρκική εισβολή και κατοχή στη Βόρεια Κύπρο από το 1974 είναι μία ακόμα τρανταχτή τέτοια «ανωμαλία».

σύστημα (το οποίο μπορεί να είναι περιφερειακό, στην άμεση ή ευρύτερη γειτονιά του κράτους ή και παγκόσμιο, όταν μιλάμε για όλο τον πλανήτη), όσο και από το εσωτερικό του κράτους, την κυβέρνηση, τις ομάδες πίεσης, τα ποικίλα κέντρα που διεκδικούν επιρροή και συμμετοχή στην άσκηση της εξουσίας, τους ανθρώπους και τις αντιλήψεις τους.

Οι αποφάσεις της εξωτερικής πολιτικής έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά και υπόκεινται στους ίδιους περιορισμούς όπως κάθε πολιτική απόφαση. Ξεκινούν από τα εξωτερικά ερεθίσματα, την ανάγκη διαχείρισης ενός προβλήματος, με βάση το οποίο τίθενται κάποιοι στόχοι. Ακολουθεί η διαμόρφωση των πιθανών επιλογών, η επιλογή κάποιας ή κάποιων από αυτές και η εφαρμογή τους. Στο τελευταίο στάδιο βρίσκεται η αξιολόγηση της πολιτικής που ακολουθήθηκε ως προς τους επιδιωκόμενους στόχους και η πιθανή αναπροσαρμογή της. (Muller & Surel, 2002, σσ. 53-54) (Hudson, 2017, σ. 15)

Αν και το σχήμα αυτό είναι αρκετά αφαιρετικό, αρκεί για να διαγράψει τις βασικές γραμμές της διαδικασίας. Η τελευταία, βέβαια, δεν είναι ούτε απλή ούτε συνεχόμενη, όπως πιθανώς να φαίνεται με μια πρώτη ματιά. Σε κάθε στάδιο παρεμβάλλονται ποικίλοι παράγοντες που είτε λειτουργούν ως φίλτρα, είτε εκτρέπουν προς τελείως διαφορετικές κατευθύνσεις τις αρχικές υποθέσεις και σχεδιασμούς.

Η εξωτερική πολιτική αφορά αποφάσεις που λαμβάνονται στο εσωτερικό για να εφαρμοστούν και στο εξωτερικό. Ο βασικός λόγος για τον οποίο ένα κράτος καλείται να λάβει αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής είναι για να διαχειριστεί καταστάσεις που προέρχονται από το εξωτερικό του. Η επίθεση από ένα άλλο (συνήθως γειτονικό) κράτος για κατάληψη εδάφους είναι πρόβλημα που προέρχεται από το εξωτερικό. Το ίδιο και η διαχείριση ανταγωνιστών για διεκδίκηση πόρων. Η συμφωνία ενός κράτους με ένα άλλο για αγορά, παραδείγματος χάριν, πετρελαίου, αν και οικονομική δραστηριότητα, εντάσσεται στις δράσεις εξωτερικής πολιτικής (είναι ένας πόρος πολύτιμος για την επιβίωση του κράτους και την ανάπτυξή του και τον διαθέτει ένα άλλο).

Οι αποφάσεις λαμβάνονται από τους ασκούντες την πολιτική. Πρόκειται για μεμονωμένα άτομα, για ομάδες, για συλλογικότητες. (Hudson, 2017, σ. 19) Ένας μονάρχης, ένας πρόεδρος, ένα υπουργικό συμβούλιο είναι λήπτες αποφάσεων. Ποικίλοι παράγοντες θα επηρεάσουν, θα κατευθύνουν, θα οριοθετήσουν και θα ορίσουν τη δράση τους. Το εξωτερικό περιβάλλον του κράτους, η θέση του στο διεθνές σύστημα, οι επιδιώξεις των άλλων κρατών του συστήματος αλλά και μη κρατικών

δρώντων που έχουν το μέγεθος και την επιθυμία να το κάνουν, οι εσωτερικές πολιτικές ισορροπίες, οι προσωπικές αντιλήψεις και επιθυμίες, ο τρόπος που είναι οργανωμένο το κράτος και οι διαδικασίες με τις οποίες αναπτύσσεται η πολιτική. Όλα αυτά είναι κριτήρια που θα βαρύνουν, λιγότερο ή περισσότερο, σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή για τον λήπτη ή τους λήπτες της απόφασης. (Βοσκόπουλος, 2005, σσ. 139-140)

Παρακάτω παρουσιάζονται επιγραμματικά τα παραπάνω στοιχεία:

Εξωτερικό επίπεδο:

- Διεθνές σύστημα: δομή
- Σχέσεις μεταξύ των κρατών, τρόποι συνεργασίας/επίλυσης διαφορών (πόλεμος, διπλωματία, συμμαχίες)
- Υψηλή στρατηγική

Εσωτερικό επίπεδο:

- Πολιτικό σύστημα: μορφή πολιτεύματος, ανταγωνισμός για εξουσία, ανταγωνιστικοί πόλοι εξουσίας, τρόποι διεκδίκησης εξουσίας
- Πολιτική ιδεολογία, αντίληψη του κράτους για τον εαυτό του και τον ρόλο του
- Διοίκηση, οικονομία, στρατός, πληθυσμός, έδαφος

Η υψηλή στρατηγική

Η στρατηγική έχει οριστεί ως η «διαλεκτική δύο αντιτιθέμενων θελήσεων που χρησιμοποιούν βία για να επιλύσουν τη διαφορά τους», ή ως «η τέχνη της κατανομής και εφαρμογής των στρατιωτικών μέσων για την πραγματοποίηση των σκοπών της πολιτικής» (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 16-17) (Πλατιάς & Κολιόπουλος, 2015, σσ. 58-59) Οι δύο αυτοί ορισμοί τοποθετούν με αδρές γραμμές τα βασικά χαρακτηριστικά της: αντιτιθέμενες θελήσεις, βία, μέσα, πολιτική. Στο πλαίσιο των πολιτικών στόχων αξιοποιούνται οι στρατιωτικοί πόροι για την επίτευξή τους.

Πιο εκτενής από τη στρατιωτική στρατηγική είναι η υψηλή, η οποία περιλαμβάνει όλα τα μέσα του κράτους για να επιτύχει τους στόχους του. Αυτά μπορεί να είναι στρατιωτικά, οικονομικά, πολιτικά. Πιο αναλυτικά μπορούμε να αναφέρουμε:

- Τη στρατιωτική ισχύ του κράτους, δηλαδή το μέγεθος του στρατού⁷ αλλά και τον εξοπλισμό που αυτό μπορεί να αξιοποιήσει.

⁷ Με τον όρο «στρατό» υπονοείται το σύνολο των ενόπλων δυνάμεων, στρατός ξηράς, ναυτικό, αεροπορία. Με τον όρο «εξοπλισμό» δεν εννοείται μόνο ο οπλισμός των στρατιωτών αλλά το σύνολο της διαθέσιμης τεχνολογίας που μπορεί να αξιοποιηθεί στο πεδίο της μάχης, όποιο κι αν είναι αυτό.

- Τις οικονομικές δυνατότητες του κράτους. Στη σύγχρονη εποχή ορίζουμε τα οικονομικά μεγέθη με όρους παραγόμενων προϊόντων και εισοδήματος. Το εισόδημα που μπορεί να συγκεντρώσει το κράτος με τη φορολογία μπορεί να το αξιοποιήσει για την καλύτερη ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων, αλλά μπορεί να αξιοποιήσει και την παραγωγή απαραίτητων προϊόντων για σκοπούς εξωτερικής πολιτικής.⁸
- Τα πεδία άσκησης πολιτικής. Αυτή περιλαμβάνει το εσωτερικό και το εξωτερικό του κράτους. Στο εσωτερικό αφορά στην εξασφάλιση της υποστήριξης της κοινωνίας ως προς τους επιδιωκόμενους στόχους. Αυτή περιλαμβάνει τη νομιμοποίηση της πολιτικής και την κινητοποίηση της κοινωνίας. Στο εξωτερικό αφορά τους τρόπους με τους οποίους κινείται έναντι των άλλων κρατών, ώστε να εξασφαλίσει την ευνοϊκή στάση τους έναντι των δικών της επιδιώξεων. (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 16-22) (Πλατιάς & Κολιόπουλος, 2015, σσ. 66-74)

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η υψηλή στρατηγική συνδέεται άρρηκτα με την εξωτερική πολιτική της χώρας. Οι στόχοι που τίθενται με την πρώτη θα εφαρμοστούν μέσω των τρόπων που θα αναπτύξει η δεύτερη.

Τύποι υψηλής στρατηγικής. Μπορούμε να περιγράψουμε τέσσερις βασικούς τύπους της υψηλής στρατηγικής:

- Στρατηγική ανάσχεσης-επέκτασης: αφορά είτε την κατάληψη εδαφών είτε την υπεράσπισή τους έναντι εισβολέων.
- Στρατηγική των συμμαχιών: αφορά συμφωνίες σύμπραξης με άλλα κράτη σε διάφορους τομείς για την επίτευξη κοινών στόχων.
- Στρατηγική των εξισορροπήσεων: το κράτος προσπαθεί με μη στρατιωτικά μέσα να διαχειριστεί πιθανές απειλές άλλων κρατών, κινητοποιώντας τρίτους εναντίον τους.
- Στρατηγική του κατευνασμού: ακολουθείται τακτική παραχωρήσεων ώστε να μειωθεί η απειλή ή να πάψει να υφίσταται. (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 22-23)

⁸ Η βιομηχανία όπλων μιας χώρας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως παράγοντας ισχύος, τόσο για τον εξοπλισμό του δικού του στρατού, όσο και για την τροφοδοσία άλλων κρατών, εξασφαλίζοντας τόσο εισόδημα όσο και συμμαχίες. Ανάλογα ένας φυσικός πόρος, όπως το πετρέλαιο, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής.

Κεφάλαιο 2

Τα χαρακτηριστικά του Βυζαντινού κράτους

Με βάση τα στοιχεία της εξωτερικής πολιτικής και της υψηλής στρατηγικής που δόθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τα αντίστοιχα στοιχεία που καθόριζαν την εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου και την υψηλή στρατηγική που ακολούθησε κατά τη χιλιετή πορεία του. Αρχικά θα περιγράψουμε τα εσωτερικά στοιχεία του κράτους και ακολούθως το εξωτερικό του περιβάλλον και τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με αυτό.

Τα εσωτερικά στοιχεία του βυζαντινού κράτους περιλαμβάνουν τρεις θεσμούς που διατηρήθηκαν από τη Ρώμη, τον αυτοκράτορα, τη Σύγκλητο και τον στρατό, καθώς και έναν τέταρτο, που αναδείχθηκε και σταδιακά επικράτησε και έγινε αναπόσπαστο στοιχείο της κρατικής εξουσίας, την Εκκλησία. (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σ. 34)

Η οργάνωση του κράτους: ο αυτοκράτορας-η Σύγκλητος-ο στρατός. Το πολίτευμα του κράτους ήταν η μοναρχία. Ο αυτοκράτορας θεωρούνταν αντιπρόσωπος του Θεού πάνω στη γη, η πηγή των νόμων και φορέας κάθε εξουσίας. (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σ. 31)

Ο χαρακτήρας του αξιώματός του είχε μεταβληθεί σε σχέση με την αρχική μορφή υπό τον Οκταβιανό. Ο τελευταίος, τυπικά, δεν ήταν μονάρχης αλλά πρώτος πολίτης (*princeps*), αρχιστράτηγος (*imperator*) και η αρχική του εξουσία βασιζόταν στην εξουσία του ως δημάρχου (*tribunitia potestas*). Ουσιαστικά, μέσω της δημαρχιακής εξουσίας και του στρατού μπορούσε να ελέγχει τις υπόλοιπες πολιτειακές αρχές της Ρώμης (Σύγκλητο, λαό), ενώ φρόντιζε να τοποθετεί μέλη της οικογένειάς του σε σημαντικές θέσεις. (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σσ. 9-10) Δεν υπήρξε ποτέ νομοθετική ρύθμιση που να ορίζει δικαίωμα κληρονομικότητας, αν και σταδιακά αναπτύχθηκε αποδοχή της, ιδίως μέσω της πρακτικής εν ενεργεία αυτοκρατόρων να αναγορεύουν ως συναυτοκράτορες τα εν ζωή παιδιά τους. (Kaldellis, 2020, σ. 68) (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σ. 32)

Σταδιακά, με τις ταραχές του 3^{ου} αιώνα η εξουσία συγκεντρωνόταν όλο και περισσότερο στα χέρια των εκάστοτε αυτοκρατόρων, που συνήθως προέρχονταν από το στράτευμα, με ταυτόχρονη υποβάθμιση των υπόλοιπων κέντρων εξουσίας. Η

επίσημη αλλαγή έγινε επί Διοκλητιανού, ο οποίος υιοθέτησε αυτοκρατορικές παραδόσεις της Ανατολής, με παραπλήσια τελετουργικά και την περιβολή του μονάρχη με θεϊκή χάρη. (Ostrogorsky, 2010, σ. 89)

Στο κράτος λειτουργούσε ισχυρή διοικητική γραφειοκρατία, που αναφερόταν απευθείας στον αυτοκράτορα, Παράλληλα ίσχυε διάκριση στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας, καθώς οι επαρχιακοί διοικητές ήταν διαφορετικοί από τους στρατιωτικούς.⁹ (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σσ. 10-11)

Τυπικά ο αυτοκράτορας αναδεικνυόταν από τη Σύγκλητο, τον στρατό και τον λαό, με τυπική αναγόρευσή του με ειδικό τελετουργικό ενώπιον Συγκλήτου, στρατού, δήμων και πατριάρχη σε κάποιον ανοιχτό χώρο, όπως ο Ιππόδρομος. Αρχικά ο πατριάρχης δεν είχε ουσιαστικό ρόλο, αργότερα, όμως, η σύμπραξή του έγινε συστατικό στοιχείο της αναγόρευσης, αποδεικνύοντας τον ολοένα αυξανόμενο ρόλο της εκκλησίας στα πολιτειακά ζητήματα και την επίδραση της θρησκευτικής ιδεολογίας στον χαρακτήρα του κράτους. (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σσ. 34-35)

Η Σύγκλητος ήδη από τον 3^ο αιώνα είχε απωλέσει μεγάλο μέρος της εξουσίας της. Με τη μετακίνηση της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη η Σύγκλητος της Ρώμης ουσιαστικά παροπλίζεται, καθώς πλέον βρίσκεται πολύ μακριά από το κέντρο της αυτοκρατορικής διοίκησης. Ένα μέρος των Ρωμαίων συγκλητικών μετακινήθηκε στην Κωνσταντινούπολη (όπου ο Κωνσταντίνος είχε ιδρύσει νέα Σύγκλητο), και σε αυτήν εντάχθηκε και η αριστοκρατία των επαρχιών. Από τον 5^ο αιώνα είχε την αρμοδιότητα εκλογής αυτοκράτορα, ενώ η εξουσία της ποίκιλε, ανάλογα με τον εκάστοτε αυτοκράτορα. Επί αυτοκρατόρων συγκεντρωτικών (όπως ο Ιουστινιανός Α') η δυνατότητα παρέμβασής της μειωνόταν, ενώ σε περιπτώσεις κρίσης (όπως επί Φωκά) μπορούσε να κινηθεί για να αναδείξει νέο πόλο εξουσίας (η Σύγκλητος έδωσε τον θρόνο στον Ηράκλειο). Παράλληλα αποτελούσε έναν θεσμό που συμμετείχε σε σημαντικές λειτουργίες του κράτους, όπως η διπλωματία και η εκδίκαση σοβαρών υποθέσεων. (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σ. 38) Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι η Σύγκλητος συνιστούσε έναν δεύτερο θεσμοθετημένο πόλο εξουσίας μέσα στο κράτος, που άλλες φορές συνέπραττε με τον αυτοκράτορα, άλλες φορές ήταν ανταγωνιστικός, ενώ άλλες ήταν αποδυναμωμένος.

⁹ Η ταύτιση των δύο εξουσιών στο πρόσωπο των έξαρχων, στα έξαρχατα Ιταλίας και Αφρικής από τον 6^ο αιώνα και αργότερα στους διοικητές των θεμάτων μετέβαλε αυτή την εξισορρόπηση δημιουργώντας ισχυρούς τοπικούς διοικητές, ανταγωνιστικούς προς τον αυτοκράτορα.

Ένας τρίτος πόλος εξουσίας ήταν ο στρατός, που, όπως προαναφέραμε, ήταν ένα από τα τρία όργανα που αναγόρευε τον αυτοκράτορα. Ουσιαστικά το στράτευμα - όπως και η διοικητική γραφειοκρατία - αποτελούσε έναν χώρο κοινωνικής κινητικότητας. Πολλοί αυτοκράτορες ήταν πριν ανώτεροι στρατιωτικοί και αναγορεύτηκαν με τη βοήθεια του στρατεύματός τους, είτε παύθηκαν από αυτό με ποικίλους τρόπους, όταν ο στρατός δυσαρεστούνταν. Η δυσαρέσκεια δεν συνδέεται απαραίτητα με τα στενά συμφέροντα του στρατεύματος, αλλά και με αντίληψη ότι η αυτοκρατορία ζημιωνόταν από τον συγκεκριμένο αυτοκράτορα.

Η Εκκλησία. Στην αρχαία αυτοκρατορία η χριστιανική εκκλησία δεν υπήρχε, ούτε αναγνωριζόταν κάποια θρησκευτική εξουσία ως φέρουσα πολιτικές εξουσίες. Άλλωστε περιλάμβανε στα όριά της ποικίλους λαούς με διαφορετικές θρησκείες. Χαρακτηριστικό της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν η ανεξιθρησκεία, η αποδοχή όλων των θρησκειών, εφόσον δεν συγκρούονταν με την εξουσία του ρωμαϊκού κράτους. Επιπροσθέτως, με την ώσμωση τόσων πληθυσμών επήλθε και ώσμωση των θρησκειών, με πολλούς να ακολουθούν ένα συνονθύλευμα από θεούς, τόσο ρωμαϊκούς όσο και ανατολικούς, πρακτική που είχε ξεκινήσει από τους ελληνιστικούς χρόνους.

Ο χριστιανισμός, ωστόσο, αναδείχθηκε σε αντιδιαστολή προς αυτές τις θρησκείες. Παράλληλα, με την αύξηση των πιστών αναπτύχθηκαν διοικητικές δομές και ιεραρχίες εντός της. Όταν τον 4^ο αιώνα ο Κωνσταντίνος την αναγνώρισε ως μία από τις θρησκείες του κράτους και βαπτίστηκε και ο ίδιος, είχε ήδη γίνει η κυρίαρχη θρησκεία στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας, ενώ είχε επισκοπές σε όλες τις μεγάλες πόλεις, ακολουθώντας τη διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας. (Runciman, 2016, σσ. 150-151)

Η εξουσία της εκκλησίας βασιζόταν τόσο στην πνευματική της επιρροή, όσο και στην αναγνώριση και ένταξή της στις λειτουργίες της αυτοκρατορίας, θεσμικά και ιδεολογικά. Ως θεματοφύλακας της διδασκαλίας του Χριστού, αποτελούσε τον καθοδηγητή των πιστών σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους. Ιδιαίτερα με τις ταραχές του 3^{ου} αιώνα και ιδίως τις επιδρομές του 4^{ου}, η ανασφάλεια που δημιουργούσαν οι μεταβολές στην αυτοκρατορία οδήγησαν στην ανάδειξη της εκκλησίας ως παράγοντα σταθερότητας και ασφάλειας.¹⁰ Ο ρόλος αυτός θα ενισχυόταν σε κάθε ταραγμένη

¹⁰ Σε πολλές περιπτώσεις η εκκλησία προέβη σε εξαγορά αιχμαλώτων πολέμου, όταν το επίσημο κράτος είχε αρνηθεί. (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σ. 69) Το γεγονός αυτό αύξησε έντονα το κύρος και την

περίοδο, συνδυασμένος και με το χαρακτηριστικό των μεσαιωνικών κοινωνιών, την έντονη προσήλωση στη θρησκεία. (Ostrogorsky, 2010, σσ. 87-88)

Σε επίπεδο κρατικής λειτουργίας η εκκλησία ανέλαβε ήδη από τον 4^ο αιώνα αρμοδιότητες κοινωνικής πολιτικής. Σταδιακά ανέλαβε και δικαστικές εξουσίες ενώ ήταν επιφορτισμένη και με την τροφοδοσία των πόλεων (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σσ. 68-69). Από τον 5^ο αιώνα ο ρόλος της εντός της αυτοκρατορίας αναδείχθηκε περισσότερο με την ενεργό συμμετοχή της στην αναγόρευση του αυτοκράτορα. Πλέον ο Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης ήταν αυτός που τοποθετούσε το στέμμα στο κεφάλι του αυτοκράτορα, ως ο κάτοχος του υψηλότερου αξιώματος των τριών εκλεκτόρων του αυτοκρατορικού αξιώματος (Runciman, 2016, σ. 91), ενώ λειτουργούσε νομιμοποιητικά σε περιπτώσεις ανάδειξης νέων αυτοκρατόρων (όχι διαδόχων) (Χριστοφιλοπούλου, 2004, σσ. 78-79). Αυτό, βέβαια, δεν σήμαινε ανωτερότητα της εξουσίας της εκκλησίας έναντι του αυτοκράτορα¹¹, αλλά σύμπραξη εκκλησιαστικής και πολιτικής εξουσίας και νομιμοποίηση του προσώπου του ηγεμόνα μέσω της επιβεβαίωσης που έδινε η εκκλησία, όπως θα αναλυθεί ακολούθως.

Η ιδεολογία του κράτους: ο ρωμαϊκός-χριστιανικός οικουμενισμός. Όταν ο Κωνσταντίνος ανέλαβε ως μονοκράτορας πλέον τη διοίκηση της αυτοκρατορίας το 324, ο αυτοκρατορικός θεσμός είχε γνωρίσει κάποιες μεταβολές σε σχέση με τον αρχικό χαρακτήρα του. Ο Διοκλητιανός, ερχόμενος σε επαφή και με ανατολικούς τρόπους απόδοσης τιμών, εισήγαγε ανάλογους τύπους και στην αντιμετώπιση του Ρωμαίου αυτοκράτορα. (Runciman, 2016, σ. 90) Όταν ο Κωνσταντίνος έκανε επίσημη θρησκεία τον χριστιανισμό - και βαπτίστηκε κι ο ίδιος χριστιανός - οδήγησε στην ένωση της εικόνας του Χριστού με εκείνη του αυτοκράτορα. (Σταθακόπουλος, 2016, σ. 51) Σταδιακά, ο αυτοκράτορας άρχισε να θεωρείται (τουλάχιστον στην επίσημη ιδεολογία) ως ο αντιπρόσωπος του Θεού στη γη, ως ο διαμεσολαβητής ανάμεσα στον Θεό και τους πιστούς (της αυτοκρατορίας, αλλά και δυνητικά όλους).

Αυτό εκφράστηκε καταρχάς με την άμεση ανάμειξη του αυτοκράτορα στα εσωτερικά της εκκλησίας. Ο Κωνσταντίνος πρώτος συγκάλεσε την Α' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας το 325, για την επίλυση ενός αμιγώς θεολογικού ζητήματος,

επιρροή της και την καθιέρωσε ως δύναμη προστασίας του λαού απέναντι σε εξωτερικές απειλές και σε αντιδιαστολή με την κρατική αδυναμία.

¹¹ Την ανωτερότητα, τουλάχιστον στο πνευματικό πεδίο, διεκδίκησαν οι Πάπες της Ρώμης έναντι του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης.

περιβάλλοντας το πρόσωπο του αυτοκράτορα με τον τίτλο του επισκόπου του λαού (Σταθακόπουλος, 2016, σ. 52). Ξεκίνησε, έτσι, μια πολιτική εναγκαλισμού της αυτοκρατορικής-πολιτικής εξουσίας με την εκκλησιαστική-θρησκευτική, τόσο σε πολιτικό όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο, γεγονός που θα είχε ποικίλα, τόσο θετικά όσο και αρνητικά αποτελέσματα για την αυτοκρατορία.

Ο έλεγχος της εκκλησιαστικής εξουσίας από τον αυτοκράτορα είχε δύο πλευρές. Η πρώτη είναι η ενοποιητική, η πλευρά της επίσημης ιδεολογίας του κράτους. Η δεύτερη είναι διχαστική. Βάζοντας τη θρησκεία ως μεσάζοντα ανάμεσα στη διοίκηση και τον λαό, δημιούργησε κέντρα εξουσίας διαφορετικά από αυτά του αυτοκράτορα, που άλλες φορές στήριζαν την επίσημη πολιτική και άλλες την αντιμάχονταν.

Ο χριστιανισμός κατά τον 4^ο αιώνα, που έγινε η επίσημη θρησκεία του κράτους, δεν ήταν πλέον μια περιθωριακή θρησκεία υπό διωγμό, αλλά η κυρίαρχη θρησκεία στο πλουσιότερο και πιο πολυπληθές ανατολικό μισό της αυτοκρατορίας. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 46) Παράλληλα, είχε αναπτύξει δική του οργάνωση, διοικητικούς θεσμούς. Με την αναγνώρισή του από τον Κωνσταντίνο και την επίσημη υιοθέτησή του από τον Θεοδόσιο Α' (Γλύκατζη-Αρβελέρ, 1997, σ. 23) έγινε πλέον και κρατικός θεσμός. Ο Κωνσταντίνος πίστευε ότι με την ενότητα της πίστης θα εξασφαλιζόταν και η ενότητα της αυτοκρατορίας. (Πατούρα, 1992, σ. 167) Σταδιακά η ρωμαϊκή ιδέα της οικουμενικότητας ενώθηκε με την χριστιανική, δημιουργώντας τη νέα ταυτότητα της αυτοκρατορίας, αυτή της χριστιανικής που όφειλε – και ήταν προορισμένη – να ενώσει όλους τους χριστιανούς υπό τη σκέπη της. Αυτή η αντίληψη στόχο είχε να λειτουργήσει ενοποιητικά για το σύνολο των πληθυσμών της αυτοκρατορίας, ειδικά μετά τις αναταραχές του 3^{ου} αιώνα, να δώσει μια κατεύθυνση αλλά και να ανανεώσει τη ρωμαϊκή ταυτότητα με τη φρεσκάδα της νέας θρησκείας και την διαφοροποίηση σε σχέση με την παλιά διεφθαρμένη Ρώμη που συνδεόταν με τις παλιές παγανιστικές θρησκείες. Αποτελούσε «εκχριστιανισμό» της παλιάς ενοποιητικής ιδεολογίας υπό τον Δία, που κυριαρχούσε στον ρωμαϊκό κόσμο έως τότε. Ο παραλληλισμός της αυτοκρατορίας με τη βασιλεία του Θεού λειτουργούσε ως πρότυπο για τη δομή του κράτους. Το τελευταίο ήταν εικόνα και ομοίωση του ουράνιου βασιλείου. Η *rex romana* μετασηματίστηκε σε *rex dei*. Όποιος την αμφισβητούσε, αμφισβητούσε το θεϊκό σχέδιο. (Jenkins, 1993, σ. 5)

Η ιδεολογία του χριστιανικού οικουμενισμού επηρέαζε τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό. Έγινε η επίσημη πολιτική ιδεολογία. Καθόριζε τα στοιχεία που

έπρεπε να έχει κάποιος για να θεωρείται μέτοχος της «ρωμαϊκότητας», είτε αυτή αφορούσε το εσωτερικό του κράτους, όπως την ανάδειξη σε ανώτερα αξιώματα, αλλά και να μην κινδυνεύει να διωχθεί ως αιρετικός, είτε το εξωτερικό, τη συμμετοχή στο ρωμαϊκό κοσμοσύστημα (Γλύκατζη-Αρβελέρ, 1997, σ. 23), το δίκτυο συμμάχων (σταθερών ή μη) που θεωρούνταν μέλη της ρωμαϊκής-χριστιανικής οικουμένης.

Όσον αφορά το εξωτερικό περιβάλλον, η ορθή ή μη πίστη χρησιμοποιήθηκε για να προσδιορίσει τους «εχθρούς» και τους «φίλους» αλλά και ως εργαλείο επιρροής πάνω σε νέους λαούς που εκχριστιανίστηκαν και «βαπτίσθηκαν» έτσι στις παραδόσεις της αυτοκρατορίας. (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 97-98) Είναι ενδεικτικό ότι ο Ιουστινιανός αξιοποίησε ιδεολογικά το ομόδοξο, για να συμμαχήσει με τους ορθόδοξους Φράγκους ενάντια στους αρειανούς Γότθους. (Λουγγής, 1989, σ. 93) Παράλληλα καθόρισε τον τρόπο με τον οποίο το κράτος αντιμετώπιζε τα εδάφη που είχε χάσει κατά την κατάρρευση της δυτικής αυτοκρατορίας τον 5^ο αιώνα. Η οικουμενικότητα σήμαινε ότι η απώλεια ήταν προσωρινή και αποστολή της αυτοκρατορίας ήταν η επαναφορά τους σε αυτή, τη μία επίγεια ενσάρκωση της οικουμενικότητας του ουράνιου βασιλείου. (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 68, 95)

Οι αιρέσεις και η επίδρασή τους. Η νέα χριστιανική πολιτική ιδεολογία δεν λειτούργησε μόνο συνδεδετικά. Από νωρίς υπήρξαν θεολογικές διαφορές στους κόλπους του χριστιανισμού, κυρίως ως προς την ερμηνεία διαφόρων πτυχών της φύσης του Χριστού. Οι διαφορετικές ερμηνείες οδήγησαν σε δόγματα που είναι γνωστά ως αιρέσεις. Καθώς ο αυτοκράτορας και το κράτος ταυτίζονταν, κατ' αναλογία, με τον Χριστό και το ουράνιο βασίλειο, οι αυτοκράτορες επεδίωκαν με κάθε μέσο τη δογματική ομοιογένεια, καθώς αυτή θεωρούσαν ότι θα έφερνε την ενότητα και την ειρήνη στην αυτοκρατορία (αλλά και την προστασία από εχθρούς – είναι χαρακτηριστικό ότι όπως παλαιότερα οι ήττες και οι καταστροφές αποδίδονταν στη δυσαρέσκεια των θεών, με τον ίδιο τρόπο τώρα οι καταστροφές αποδίδονταν σε λάθη στην ορθή πίστη, όπως έγινε πριν την έναρξη της εικονομαχίας (Mango, 2017, σ. 120) (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 161) Όσοι δεν ασπάζονταν το επίσημο δόγμα θεωρούνταν αντιφρονούντες, εχθροί της αυτοκρατορίας. Οι δύο πιο γνωστές αιρέσεις, ο αρειανισμός και ο μονοφυσιτισμός, δίχασαν έντονα την αυτοκρατορία, οδήγησαν σε διώξεις και ταραχές, με συνέπειες ακριβώς αντίθετες από αυτές που επεδίωκαν οι αυτοκράτορες. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ανατολικές και νότιες επαρχίες που είχαν ασπαστεί τον μονοφυσιτισμό (άλλωστε από εκεί ξεκίνησε η διδασκαλία του), αποξενώθηκαν τόσο

πολύ από την αυτοκρατορία, ώστε όχι μόνο να μην αντισταθούν αλλά να καλωσορίσουν την αραβική κατάκτηση, που τούς επέτρεπε να διατηρήσουν την πίστη τους. (Mango, 2017, σ. 118) Παράλληλα οι αυτοκράτορες βρέθηκαν να καλούνται να λύσουν θεολογικά ζητήματα που, πρακτικά, δεν είχαν καμία σχέση με την ουσιαστική λειτουργία του κράτους και αυτοπαγιδεύτηκαν σε καταστάσεις που κόστισαν τόσο στους ίδιους όσο και στην αυτοκρατορία. (Runciman, 2016, σ. 150)

Το αποτέλεσμα στο εσωτερικό ήταν να προκύπτουν καταστάσεις όπου η αυτοκρατορική εξουσία απονομιμοποιούνταν στα μάτια των πληθυσμών που διώκονταν κάθε φορά. Παράλληλα το κράτος σπαταλούσε πόρους, τόσο σε στρατό (Λουγγής, 2021, σ. 89) όσο και σε έκδοση νομοθετημάτων και σύγκληση οικουμενικών συνόδων, για να επιλύσει τις διχογνωμίες και τις ταραχές. Οι πόροι αυτοί θα μπορούσαν σε διαφορετική περίπτωση να διοχετευτούν σε καλύτερη διαχείριση των εσωτερικών προβλημάτων αλλά και των εξωτερικών κινδύνων, που ήταν πολλοί και συνεχείς.

Πέρα από τη δέσμευση πόρων, οι αιρέσεις υπέσκαπταν και τις σχέσεις με τους γειτονικούς λαούς, δημιουργώντας εχθρούς και ανατρέποντας συμμαχίες. Μία τέτοια περίπτωση ήταν η συμμαχία με τους Αρμένιους, που, λόγω της προσπάθειας επιβολής του μονοθελητισμού (σε έναν μονοφυσιτικό πληθυσμό), οι πρώην σύμμαχοι αναζήτησαν στήριξη στους εχθρούς του Βυζαντίου, τους Άραβες, εκδιώκοντας τον βυζαντινό στρατό από την περιοχή. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 149)

Το μεγαλύτερο πρόβλημα, ωστόσο, μετά την εσωτερική τμηματοποίηση που συνέβαλε στην απώλεια των μονοφυσιτικών περιοχών της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου, ήταν η σύγκρουση με τους Πάπες της Ρώμης, στη βάση του ορθού δόγματος και της επιβολής των αυτοκρατορικών αποφάσεων.

Το εξωτερικό περιβάλλον

Η διάκριση εσωτερικού-εξωτερικού στο Βυζάντιο. Στο Βυζάντιο οι έννοιες «εσωτερικό» και «εξωτερικό» δεν έχουν ακριβώς το ίδιο περιεχόμενο που δίνουμε σήμερα. Σαφώς και υπήρχε η αντίληψη και η διάκριση των διαφορετικών κρατικών οντοτήτων. Ωστόσο η ρευστότητα των συνόρων, οι διαρκείς μετακινήσεις πληθυσμών (ιδιαίτερα στον βορρά) και η ιδεολογία της οικουμενικότητας (τουλάχιστον όσον αφορά τις περιοχές όπου εκτεινόταν στο μέγιστό της η ρωμαϊκή αυτοκρατορία) περιπλέκουν την κατάσταση.

Ένας τρόπος με τον οποίο μπορούμε να ορίσουμε τους διαφορετικούς χώρους έχει να κάνει με τα όρια έως τα οποία εκτεινόταν τυπικά η ρωμαϊκή εξουσία, δηλαδή περιοχές όπου υπήρχε επίσημη ρωμαϊκή διοίκηση που λογοδοτούσε στον αυτοκράτορα. Αντίθετα δεν θα συμπεριλάβουμε εκείνες όπου η αυτοκρατορία, αν και τις θεωρούσε δικαιωματικά δικές της, είχε αναγνωρίσει την ύπαρξη άλλου ηγεμόνα (που αναφερόταν ως βασιλιάς υπό τον Ρωμαίο αυτοκράτορα).¹²

Τα σύγχρονα εθνικά κράτη, όπως προαναφέραμε, διαμορφώθηκαν μετά τις μεταβολές που επέφεραν οι πόλεμοι που οδήγησαν στη συνθήκη της Βεσφαλίας, μέσα από μία διαδικασία που ολοκληρώθηκε (αν μπορούμε να μιλήσουμε για ολοκλήρωση σε μια διαρκή διαδικασία) μόλις πριν εκατό χρόνια. Προηγουμένως υπήρχαν ποικίλες μορφές κρατικών οντοτήτων: βασιλεία, αυτοκρατορίες, μικρότερα ή μεγαλύτερα μοναρχικά κράτη με ρευστά σύνορα και διαφόρων ειδών σχέσεις μεταξύ τους. Μεταξύ αυτών και των σύγχρονων κρατών υπάρχουν σημαντικές διαφορές αλλά και ουσιώδεις ομοιότητες.

Στα προνεωτερικά κράτη δεν υπήρχε η έννοια της κυριαρχίας με το σημερινό διττό περιεχόμενο. Ένας μονάρχης ασκούσε εξουσία σε μια περιοχή (συνέλεγε φόρους και στρατεύματα, καθόριζε με κανόνες τους τρόπους λειτουργίας των τοπικών κοινωνιών) μόνο όσο του επέτρεπε η στρατιωτική του ισχύς, η ωμή βία. Κάποιος άλλος μπορούσε να εμφανιστεί, πιο ισχυρός, να τον εξοντώσει και να πάρει τη θέση του. Το ίδιο ίσχυε και για τις γειτονικές του περιοχές. Εφόσον είχε αρκετή ισχύ (στρατό και χρήμα), μπορούσε να κατακτήσει νέες περιοχές και να τις προσθέσει στις δικές του. Τα σύνορα δεν ήταν σταθερά, αν ήταν δυνατό να οριστούν με ακρίβεια. Τα εδάφη

¹² Ο Θεωδέρικος, για παράδειγμα, ονομαζόταν «ρηξ» υπό τον αυτοκράτορα. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 98)

μπορούσαν να περάσουν από τον έναν ηγεμόνα στον άλλον, ή απλά να χαθεί η δυνατότητα ελέγχου τους λόγω άλλων περιορισμών.

Επιπλέον δεν υπήρχε η έννοια του λαού ως συστατικού στοιχείου του κράτους, όπως το αντιλαμβανόμαστε σήμερα, που, λιγότερο ή περισσότερο, συμμετέχει στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Οι άνθρωποι ζούσαν υπό την εξουσία του τοπικού ηγεμόνα. Αυτός αποφάσιζε τι θα ισχύει και όχι οι υπήκοοί του, ενώ οι αποφάσεις του ήταν ο νόμος και ίσχυαν όσο μπορούσε να τον επιβάλλει. Αλλαγή ηγεμόνα συνήθως σήμαινε και αλλαγή νόμων.

Το μόνο που, φαινομενικά, μπορούμε να αναγνωρίσουμε ως το σταθερό στοιχείο είναι το πολίτευμα, ο τρόπος οργάνωσης και διακυβέρνησης των ποικίλων συλλογικών πολιτικών οντοτήτων. Οι μεγάλοι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν στην Εύφορη Ημισέληνο, την Ινδία, την Κίνα και την Αίγυπτο, και άλλοι μικρότεροι (για την περίοδο που έχουμε στοιχεία για την ιστορία τους) ανέπτυξαν βασιλεία. Αυτά μπορεί να πολεμούσαν μεταξύ τους, να συνεργάζονταν, να είχαν έναν αυτοκράτορα ή έναν ηγεμόνα. Πάντως είναι σίγουρο ότι αναπτύχθηκαν σχέσεις μεταξύ γειτονικών λαών, διαμορφώνοντας τοπικά συστήματα. (Watson, 2006, σσ. 51-52) Αυτές οι κρατικές οντότητες, ωστόσο, διαφοροποιούνταν ως προς το βαθμό οργάνωσής τους, δηλαδή την ύπαρξη ή μη σταθερών κανόνων πολιτεύματος και νόμων.

Το δεύτερο κοινό στοιχείο, που έχει μείνει διαχρονικά σταθερό, είναι η ικανότητα των κρατών να συλλέγουν φόρους (σε χρήμα ή και σε είδος), να συγκεντρώνουν στρατό και να διεξάγουν πόλεμο. Στη βάση αυτή ξεκίνησαν τα φεουδαρχικά κράτη του μεσαίωνα να σταθεροποιούνται, εφόσον μπορούσαν να κινητοποιούν πόρους και με τον πόλεμο να επιβιώνουν, ή, αντίθετα, να εξαφανίζονται από ισχυρότερους αντιπάλους. (Πλατιάς & Κολιόπουλος, 2015, σσ. 59-60)

Το Βυζάντιο χρονολογικά τοποθετείται στον μεσαίωνα, ανάμεσα στα κράτη του αρχαίου κόσμου και πριν τις αλλαγές που επέφερε το βεστφαλιανό σύστημα στις διακρατικές σχέσεις και το πνευματικό κίνημα του διαφωτισμού στην εσωτερική τους μορφή. Ωστόσο ο χαρακτήρας του είναι πολύ διαφορετικός από τα αντίστοιχά του της δυτικής Ευρώπης (των οποίων η εξέλιξη οδήγησε στο σύγχρονο σύστημα), καθώς δεν είχε την ίδια ασταθή εσωτερική δομή, ενώ το σύστημα συλλογής φόρων και στρατολόγησης ήταν ιδιαίτερα ισχυρό, και ουσιαστικά αποτέλεσε τη βάση για την επιβίωσή του (μαζί με την εκκλησία και την αυτοκρατορική αυλή). (Whittow, 1996, σ. 103) Ως αδιάκοπη συνέχεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας διατήρησε τα ίδια συνεκτικά στοιχεία: νομικό σύστημα, αντίληψη του ανήκειν στη ρωμαϊκή πολιτεία, πολίτευμα.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η αντίληψη για τη ρωμαϊκή πολιτεία το διαφοροποιεί σημαντικά από τα μεσαιωνικά βασίλεια (στα οποία το βασίλειο και ο ηγεμόνας ταυτίζονται ενώ δεν υπήρξε κάποια μορφή «εθνική» ταυτότητα). Η «ρωμαϊκότητα», η ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη, τόσο ως μέλους του κράτους όσο και ως φορέα του ρωμαϊκού πολιτισμού, διατηρήθηκε και στο Βυζάντιο. Παρόλο που το πολίτευμα ήταν αυτό της μοναρχίας, τα τρία στοιχεία που αναδείκνυαν τον αυτοκράτορα (Σύγκλητος, στρατός, λαός) μπορούσαν και να τον «καθαιρέσουν» (όχι με θεσμοθετημένη διαδικασία, πάντως - συνήθως με κάποια επανάσταση ή εμφύλιο), ενώ η κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι ο αυτοκράτορας κυβερνούσε το κράτος με στόχο τη διατήρηση και την επίτευξη του σκοπού του (της οικουμενικότητας), και όχι σαν ιδιοκτησία του. Η ρωμαϊκή οικουμενικότητα και η ρωμαϊκή πολιτεία γίνονταν αντιληπτά ως ένα συνεχές, που πλέον είχαν μολιαστεί με τον χριστιανισμό, ο αυτοκράτορας ήταν μια άλλη μορφή διακυβέρνησης (μετά τη δημοκρατία), ίσως και πιο σταθερή. (Kaldellis, 2020, σσ. 63, 72-73)

Το εξωτερικό περιβάλλον της αυτοκρατορίας (4ος-6ος αιώνας): αλλαγές και απώλειες. Κατά τον 4^ο αιώνα, όταν ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε επίσημα το κέντρο της διοίκησης στην Ανατολή, ανοικοδομώντας το αρχαίο Βυζάντιο στα πρότυπα της Ρώμης, η αυτοκρατορία κάλυπτε μια έκταση περίπου τεσσάρων εκατομμυρίων τετραγωνικών χιλιομέτρων, εκτεινόμενη από τη Βρετανία στον βορρά έως τη βόρεια Αφρική στον νότο, την Πορτογαλία στη δύση και τη Μεσοποταμία στην ανατολή, με όρια στην κεντρική Ευρώπη τους ποταμούς Ρήνο και Δούναβη. (Σταθακόπουλος, 2016, σ. 30) Τα κύρια οικονομικά, πολιτικά και πνευματικά κέντρα βρίσκονταν, ωστόσο, μόνο στην Ανατολή. Άλλωστε τα σιτηρά της Αιγύπτου ήταν αυτά που τροφοδοτούσαν τον αυξανόμενο πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης. (Treadgold, 1997, σ. 110) Οι ανατολικές περιοχές βρίσκονταν πιο κοντά στην πρωτεύουσα, ως πιο πλούσιες μπορούσαν να στηρίξουν περισσότερα στρατεύματα και ήταν σχετικά πιο εύκολη η αποστολή στρατού για την άμυνά τους. Μέχρι τον 7^ο αιώνα και την αραβική εξάπλωση ο μόνος υπολογίσιμος κίνδυνος στην περιοχή ήταν οι Πέρσες, όπως αποδεικνύουν οι αλληπάλληλοι βυζαντινοπερσικοί πόλεμοι.

Στον βορρά η κατάσταση ήταν διαφορετική. Από τον 4^ο αιώνα ξεκίνησε η έντονη πίεση στα σύνορα, με τις μετακινήσεις των πληθυσμών. Αποκαλούμενοι πολλές φορές με τον γενικό όρο «βάρβαροι», είτε βρίσκονταν στις περιοχές αυτές από παλαιότερα, είτε αναγκάστηκαν υπό την πίεση άλλων λαών να επιδιώξουν μετακίνηση

στα ρωμαϊκά εδάφη. (Χριστοφιλοπούλου, 1996, σ. 142) Πέρα από τα γερμανικά φύλα με τα οποία οι Ρωμαίοι συγκρούονταν από τον 1^ο αιώνα, γοθικά φύλα κατέβηκαν στα Βαλκάνια και εγκαταστάθηκαν σε εδάφη εντός της ρωμαϊκής διοίκησης. Διαπιστώνοντας ότι η αντιμετώπισή τους με στρατιωτικά μέσα δεν είχε αποτέλεσμα, ο Θεοδόσιος έκλεισε συμφωνία μαζί τους, αναγνωρίζοντας την εγκατάστασή τους σε περιοχές των Βαλκανίων και την υποχρέωση παροχής στρατεύματος στην αυτοκρατορία, με το καθεστώς του ομόσπονδου (foedus). (Ostrogorsky, 2010, σ. 113) Ανάλογες εγκαταστάσεις έχουν γίνει και στη δυτική Ευρώπη, με εγκατάσταση πληθυσμών και ώσμωςή τους με τους Ρωμαίους, ειδικά σε προηγούμενες ερημωμένες περιοχές. (Le Goff, 1993, σ. 29) Στις αρχές του 5^{ου} αιώνα τα σύνορα έπεσαν και επίσημα, με επακόλουθη λεηλασία και καταστροφή της Γαλατίας, της Ισπανίας και της Ιταλίας. Όταν το 476 έπαψε να υπάρχει στη δύση Ρωμαίος αυτοκράτορας δεν συντελέστηκε κάποια δραματική αλλαγή. Ουσιαστικά ο Σκίρος Οδόακρος, που, ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών βάρβαρων, είχε ακολουθήσει στρατιωτική καριέρα στον αυτοκρατορικό στρατό και έφερε ήδη τον τίτλο του πατρικίου, ανέτρεψε τον τελευταίο Ρωμαίο αυτοκράτορα Ρωμύλο Αυγουστύλο και ανέλαβε ο ίδιος τη διοίκηση της Ιταλίας, αναγνωρίζοντας, παράλληλα, την πρωτοκαθεδρία του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. (Le Goff, 1993, σ. 38)

Η κατάσταση μεταβλήθηκε με την επανάκτηση του Ιουστινιανού εβδομήντα χρόνια μετά. Ήταν ο τελευταίος αυτοκράτορας που έκανε τόσο μεγάλες στρατιωτικές επιχειρήσεις στη δύση, αν και τα αποτελέσματά τους δεν έμελλε να διαρκέσουν. Η αυτοκρατορία δεν είχε πλέον τα μέσα να ελέγξει τόσο μεγάλες περιοχές, ενώ η εκστρατεία του Ιουστινιανού εξάντλησε τα κρατικά ταμεία. Επί των διαδόχων του υπήρξαν ποικίλες εντάσεις, ενώ οι βυζαντινοπερσικοί πόλεμοι στην ανατολή και η απειλή των Αβάρων στα Βαλκάνια απορροφούσαν τους περισσότερους πόρους. Σύντομα οι περισσότερες περιοχές που είχαν επανακτηθεί, χάθηκαν.

Οι δραματικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στο διάστημα αυτό μετατόπισαν και το κέντρο βάρους της εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας. Στην περίοδο της ακμής ο ρωμαϊκός οικουμενισμός μπορούσε να υποστηριχθεί. Πλέον, όμως, ήταν φανερό πως όχι μόνο δεν ήταν δυνατή η διατήρησή του, αλλά προέκυπτε πρόβλημα ασφάλειας της αυτοκρατορίας. (Χριστοφιλοπούλου, 1996, σ. 143) Η διασφάλιση των συνόρων και η εξασφάλιση των εδαφών ήταν πλέον ζωτικής σημασίας.

Κεφάλαιο 3

Η Ιταλία

Το ιστορικό πλαίσιο (3ος-6ος αιώνας). Η θέση της Ιταλίας στην αυτοκρατορία, κεντρική κατά τους πρώτους αιώνες, από τον 3^ο αιώνα αρχίζει να υποβαθμίζεται. Το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη που δίνει ο Καρακάλλας το 212 (Λουγγής, 1989, σ. 43), από τη μία λειτουργεί συνεκτικά, καθώς δίνει τη ρωμαϊκή ταυτότητα και την αίσθηση της συμμετοχής στην αυτοκρατορία σε όλους (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 41-42). Από την άλλη το κέντρο της αυτοκρατορίας μετατοπίζεται έξω από την Ιταλία, καθιστώντας τη μια απλή επαρχία, όπως όλες οι άλλες (Λουγγής, 1989, σ. 43). Η υποβάθμιση αυτή γίνεται πιο ορατή τον 3^ο αιώνα καθώς οι αυτοκράτορες έχουν σαν βάση τους την περιοχή στην οποία πολεμούν (Treadgold, 1997, σ. 2), μακριά από την Ιταλία, κοντά στα σύνορα της ανατολής και του βορρά, και αποκτά πιο σταθερή μορφή κατά την τετραρχία του Διοκλητιανού, με τέσσερα διαφορετικά κέντρα. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας όρισε σαν πρωτεύουσά του τη Νικομήδεια της Μικράς Ασίας, τονίζοντας τη σημασία που έχει πλέον η ανατολή για την αυτοκρατορία, ειδικά όσον αφορά την εξασφάλιση της ασφάλειας των επικίνδυνων συνόρων. (Treadgold, 1997, σ. 15) (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 44) Η μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη οριστικοποιεί αυτή τη μετατόπιση.

Πλέον η Ιταλία, παρόλο που η αρχαία πρωτεύουσα είναι στο έδαφός της, περνά σε δεύτερη μοίρα. Δεν έχει την ίδια στρατιωτική ισχύ που είχε αρχικά, καθώς βρίσκεται μακριά από τα σύνορα της ανατολής και του βορρά, ενώ ο πλούτος των ανατολικών επαρχιών, που επί αιώνες κατέληγε σ' αυτή, τώρα διοχετεύεται στην Κωνσταντινούπολη (Λουγγής, 1989, σσ. 39, 49) Οι επιδρομές του 5ου αιώνα, αρχικά, και οι πόλεμοι του Ιουστινιανού τον 6^ο προκαλούν ακόμα μεγαλύτερη παρακμή και υποβάθμιση. Πέρα από τις απώλειες πληθυσμού, λόγω των συνεχών συγκρούσεων, η επαρχία έχει ερημώσει. Το βιοτικό επίπεδο έχει πέσει κατακόρυφα. Οι πόλεις έχουν χάσει τον πληθυσμό τους, είτε λόγω των πολέμων και των σφαγών είτε λόγω της μετανάστευσης του εναπομείναντος αστικού πληθυσμού στην επαρχία, σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών.

Οι επανακτήσεις του Ιουστινιανού στη Ιταλία δεν μακροημέρευσαν. Αμέσως μετά την ολοκλήρωση της εκστρατείας, το 554-556, οι Λογγοβάρδοι που βρίσκονταν

στον βορρά, ξεκίνησαν την κάθοδό τους (το 568) (Λουγγής, 2008, σσ. 133,144) Σύντομα κατέλαβαν τα περισσότερα εδάφη βόρεια της Ρώμης, παρέκαμψαν την πρωτεύουσα γιατί ήταν οχυρωμένη και προωθήθηκαν νότια, σχηματίζοντας δύο δουκάτα, ένα στο κέντρο και ένα στον νότο. (Stratos, 1968, p. 34) Στη μέση απέμεινε μία λωρίδα που εκτεινόταν από τη Ραβέννα έως τη Ρώμη. Ήταν το μόνο ρωμαϊκό έδαφος στην ιταλική χερσόνησο, μαζί με μερικά τμήματα στον νότο. Αυτά τα εδάφη συγκροτούσαν πλέον το εξαρχάτο της Ιταλίας, που ιδρύθηκε το 584 για να αντιμετωπίσει τη νέα κατάσταση (Λουγγής, 2008, σσ. 144-149), με τον έξαρχο να συγκεντρώνει στα χέρια του τόσο την πολιτική (διοίκηση) όσο και τη στρατιωτική εξουσία. (Stratos, 1968, σ. 35) Τα ρωμαϊκά στρατεύματα δεν επαρκούσαν για να ανακόψουν την κατάκτηση, ενώ η αυτοκρατορία, λόγω απόστασης και εμπλοκής της στα μέτωπα της ανατολής και των Βαλκανίων, αδυνατούσε να παράσχει ουσιαστική βοήθεια. Για τους λόγους αυτούς ακολούθησε στρατηγική συμμαχιών με τους Φράγκους (συμμαχία που υπήρχε από τον Ιουστινιανό και αναθερμάνθηκε υπό τις νέες συνθήκες), ώστε να μπορέσουν μαζί να αντιμετωπίσουν τους Λογγοβάρδους, χωρίς, όμως, αποτέλεσμα, καθώς οι Φράγκοι ηττήθηκαν απανωτά. (Λουγγής, 1989, σσ. 117-118) Βλέποντας ότι δεν ήταν δυνατή η εκδίωξη των νέων εισβολέων, που πλέον είχαν ιδρύσει δουκάτα σε όλη την Ιταλία, η αυτοκρατορία ακολούθησε συνδυασμό ανάσχεσης (με τα μικρά ρωμαϊκά στρατεύματα να αντιμετωπίζουν σε μάχες τους Λογγοβάρδους) με πολιτικές εξισορρόπησης (αποδεχόμενη προσχωρήσεις Λογγοβάρδων στρατιωτικών αρχηγών που πείθονταν να πολεμήσουν εναντίων των ομοφύλων τους). (Λουγγής, 2008, σ. 148)

Η προσαρμογή της χριστιανικής οικουμενικότητας. Υπό τη νέα κατάσταση (απώλειες εδαφών, αδυναμία της αυτοκρατορίας να υπερασπιστεί με στρατό τα εδάφη της Ιταλίας) το Βυζάντιο τροποποίησε την οικουμενική του ιδεολογία σε πιο πραγματιστικές βάσεις. Πλέον στόχος δεν ήταν η ανάκτηση των εδαφών, αλλά ο έλεγχος των βασιλείων και η υπαγωγή τους στο πλέγμα της βυζαντινής κοινοπολιτείας. Η πολιτική αυτή, όπως προαναφέραμε, χρησιμοποιούσε ως κύριο εργαλείο της το ορθόδοξο δόγμα. Άλλωστε πλέον η οικουμενικότητα ήταν χριστιανική, όχι κοσμική ρωμαϊκή. Κατά συνέπεια η ένταξη λαών στην ορθοδοξία σήμαινε αυτομάτως την ένταξή τους στη βυζαντινή επιρροή.

Προς την κατεύθυνση αυτή άρχισε να στρέφεται η βυζαντινή πολιτική. Θα πρέπει να σημειωθεί, βέβαια, ότι η πολιτική αυτή δεν έγινε με πρωτοβουλία των

αυτοκρατόρων, αλλά του Πάπα, και υπήρχε διάστημα στο οποίο συνυπήρχαν δύο διαφορετικές κατευθύνσεις: η συγκρουσιακή, που επεδίωκε κάποια στιγμή την επανάκτηση των εδαφών, στα πρότυπα του Ιουστινιανού, και η κατευναστική, που υποστήριζε τη συνεργασία με τους Λογγοβάρδους και τη διαμόρφωση ενός *modus vivendi* μαζί τους. Αυτές οι κατευθύνσεις δίχαζαν την ρωμαϊκή άρχουσα τάξη της Ιταλίας που είχε απομείνει (και επηρέαζε τη δράση της αυτοκρατορίας στην περιοχή αλλά και τις απόψεις στην Κωνσταντινούπολη), όσο και την ίδια τη βυζαντινή πολιτική, καθώς άλλοι έξαρχοι ακολουθούσαν τακτική σύγκρουσης με τους Λογγοβάρδους και άλλοι προσέγγισης. Κυρίαρχη μορφή σε αυτή την πολιτική κατευνασμού και προσέγγισης υπήρξε ο Πάπας της Ρώμης, ενώ η αρχή είχε γίνει από τον Πάπα Γρηγόριο Α΄, με τη δράση του οποίου συντελέστηκε μια μετατόπιση της πολιτικής εξουσίας από τον έξαρχο προς τον Πάπα, που αποτέλεσε και τη βάση πάνω στην οποία δομήθηκε η κατοπινή πολιτική εξουσία της Αγίας Έδρας στην Ιταλία, αλλά και στη μεσαιωνική Δύση. (Λουγγής, 2008, σσ. 156-159)

Ο Πάπας και η θέση της Αγίας Έδρας στην Ιταλία. Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η χριστιανική Εκκλησία αναδείχθηκε τόσο με τη δική της πνευματική και κοινωνική δράση όσο και με τις ενέργειες των αυτοκρατόρων (με πρώτους τον Κωνσταντίνο και τον Θεοδόσιο) σε έναν από τους πόλους εξουσίας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Από νωρίς ανέλαβε να φροντίζει τους αναξιοπαθούντες του κράτους, σε μία περίοδο έντονων αλλαγών, που πήγαινε από πολέμους και επιδρομές λαών, σε φυσικές καταστροφές και επιδημίες.¹³ Σε δύσκολους καιρούς οι άνθρωποι στρέφονται σε δυνάμεις που είναι πιο ισχυρές από αυτούς, για να βρουν στήριξη και παρηγοριά. Το έργο και η επιρροή της εκκλησίας μέσω αυτού αυξήθηκαν, ενώ η κυριαρχία της μεταφυσικής ερμηνείας για τις συμφορές που τους είχαν βρει έδινε στους πνευματικούς ηγέτες το ρόλο του μεσολαβητή με τον Θεό, που καθοδηγούσε το ποίμνιο προς τη σωτηρία της ψυχής.

Καθώς οι αυτοκράτορες, ως οι θεσμοποιημένοι διαμεσολαβητές της θείας θέλησης, πολλές φορές αδυνατούσαν να δώσουν λύσεις (ή, τουλάχιστον, έτσι φαινόταν), το στήριγμα στο οποίο κατέφευγαν οι πιστοί ήταν η εκκλησία. Η σχέση ήταν αμφίδρομη: η εκκλησία στήριζε τους πιστούς με τη διδασκαλία και το κοινωνικό

¹³ Η Αντιόχεια είχε ερημώσει πολλές φορές από σεισμούς, ενώ από τα χρόνια του Ιουστινιανού η αυτοκρατορία μαστιζόταν από απανωτές επιδημίες πανώλης, που είχαν αποδεκατίσει τον πληθυσμό, επιτείνοντας την καταστροφή σε ανθρώπινους πόρους και την οικονομία της χώρας.

της έργου και οι πιστοί τη στήριζαν υλικά, δωρίζοντας τα υπάρχοντά τους στις εκκλησιαστικές και μοναστικές δομές είτε κατά τη διάρκεια της ζωής τους είτε μετά τον θάνατό τους. Η δωρεά δεν γινόταν αποκλειστικά για να στηριχθεί το έργο τους. Η βάση ήταν και ιδεολογική: η στήριξη του θεσμού που διαμεσολαβούσε άμεσα ανάμεσα στον κοσμικό άνθρωπο και την ουράνια βασιλεία θα τους έφερνε πιο κοντά στη δεύτερη. Η συμπεριφορά αυτή χαρακτήριζε ολόκληρη την κοινωνία, από τις πιο πλούσιες οικογένειες μέχρι τον πιο φτωχό της αυτοκρατορίας. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 47)

Η εκκλησία σταδιακά έγινε ο κύριος εκπρόσωπος του λαού (ειδικά μετά την αποδυνάμωση και εξαφάνιση των δήμων κατά τη μέση περίοδο), κάτι που έγινε φανερό και με τη στέψη του αυτοκράτορα από τον Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης (τον ανώτερο εκκλησιαστικό άρχοντα της πόλης, αλλά και ανώτερο αντιπρόσωπο του λαού).

Η θέση του επισκόπου Ρώμης, του Πάπα, είχε ορισμένες ιδιαιτερότητες. Αρχικά ήταν ο κληρονόμος της εκκλησίας που είχε ιδρύσει ο απόστολος Πέτρος, ο πρώτος επίσκοπος Ρώμης. (Noble, 2006, σ. 5) Το γεγονός ότι λειτουργούσε στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, και, μετά την αλλαγή του Κωνσταντίνου, στην αρχαία πρωτεύουσα, τού έδινε ένα αυξημένο κύρος εντός της χριστιανικής εκκλησίας. Έβλεπε τον εαυτό του ως τον θεματοφύλακα της ρωμαϊκής ταυτότητας και υπεραμυνόταν της ιδεολογίας της χριστιανικής οικουμενικότητας. Παράλληλα θεωρούσε ότι η εκκλησία στο θεολογικό-πνευματικό επίπεδο ήταν ανώτερη από τον αυτοκράτορα, γεγονός που έγινε σαφές όταν ο επίσκοπος Μεδιολάνων (της δεύτερης μεγαλύτερης επισκοπής της Ιταλίας) ανάγκασε τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο σε δημόσια συγγνώμη για τις σφαγές του δεύτερου στη Θεσσαλονίκη (Treadgold, 1997, σ. 74), και επικυρώθηκε με την επιστολή του Πάπα Γελάσιου στον αυτοκράτορα Αναστάσιο, με την οποία τού όριζε ότι η εκκλησιαστική εξουσία (auctoritas) υπερίσχυε της αυτοκρατορικής (potestas). (Noble, 2006, σ. 6) (Λουγγής, 1989, σ. 48)

Αυτή η αναγνώριση της αυθεντίας και της αυτονομίας της εκκλησίας, ωστόσο, δεν ίσχυε στον βαθμό που ίσως φαίνεται με τη δήλωση του Γελάσιου. Στο ανατολικό τμήμα, όπου ο αυτοκράτορας είχε τον έλεγχο του κράτους του, η εκκλησία βρισκόταν θεσμικά σε κατώτερη θέση, κάτι που είχε γίνει σαφές από την αρχή με τον Κωνσταντίνο, που έθεσε τον εαυτό του πάνω από την εκκλησία, συγκαλώντας την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Άλλωστε η εκλογή ενός επισκόπου, πόσο μάλλον των πέντε

πατριαρχών, όφειλε να εγκριθεί από τον αυτοκράτορα.¹⁴ Οι συγκρούσεις πατριαρχών και επισκόπων με αυτοκράτορες τούς οδήγησαν εκτός επισκοπής (στην καλύτερη περίπτωση) ή και στην εξορία. Η ιδεολογία του χριστιανικού οικουμενισμού ήταν πρωταρχικά πολιτική, και υπηρετούσε τους σκοπούς του κράτους (ενότητα και επέκταση). Όποιος αμφισβητούσε τον λόγο του αυτοκράτορα, στρεφόταν κατά της ενότητας του κράτους και αντιμετωπιζόταν αναλόγως. Βέβαια η αυτοκρατορική κυριαρχία έναντι της εκκλησιαστικής αυθεντίας δεν ήταν εύκολο να εξασφαλιστεί, όπως απέδειξαν οι συγκρούσεις των αιρέσεων.

Ο αυτοκράτορας μπορούσε να ελέγχει πιο εύκολα το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας, όχι, όμως, και το δυτικό. Ειδικά την περίοδο 476-554, που δεν υπήρχε επίσημος Ρωμαίος ηγεμόνας στη δύση (τόσο ο Οδόακρος, αρχικά, όσο και οι Οστρογότθοι του Θεοδέριχου, ακολούθως, δεν ήταν Ρωμαίοι αλλά βάρβαροι, με τη βασιλεία, τους, βέβαια, αναγνωρισμένη από την Κωνσταντινούπολη, στον βαθμό που δεν μπορούσε να την ανατρέψει), η εκκλησία είχε απομείνει ο μόνος ρωμαϊκός θεσμός, χωρίς, όμως, πολιτική ή στρατιωτική εξουσία. Επιπλέον οι Γότθοι δεν ήταν χαλκηδόνιοι αλλά αρειανοί, γεγονός που τους έβαζε κατευθείαν στο κάδρο των αιρετικών. Οι καταστροφές που είχε βιώσει το δυτικό τμήμα σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από το ανατολικό, λόγω της καθόδου των βαρβαρικών φυλών, και η συνακόλουθη υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, ανέδειξαν ακόμα πιο έντονα το κοινωνικό έργο της εκκλησίας. Η βοήθεια που προσέφερε στους ταλαιπωρημένους κατοίκους της Ιταλίας, και η αντιδιαστολή του ορθόδοξου Ρωμαίου ιεράρχη με τους αιρετικούς αρειανούς βάρβαρους (Stratos, 1968, σ. 34), οδήγησαν στην ισχυροποίηση του ρόλου της εκκλησίας και του Πάπα στην Ιταλία. Πλέον φαινόταν (και ήταν) η μόνη ρωμαϊκή συνέχεια, ο σύνδεσμος με το ένδοξο παρελθόν και ο φορέας της ρωμαϊκής ταυτότητας. (Λουγγής, 1989, σσ. 69-70)

Η ιδιαιτερότητα της θέσης του Πάπα συνίστατο σε δύο στοιχεία: την απόστασή του από το κέντρο της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, και την έλλειψη ισχυρής πολιτικής και στρατιωτικής παρουσίας της ρωμαϊκής διοίκησης στην Ιταλία. Έτσι από τη μία βρισκόταν μακριά από το κέντρο των αποφάσεων, εξελίξεων και ζυμώσεων (πολιτικών και θρησκευτικών), ενώ από την άλλη μακριά από την επιρροή και την εξουσία του αυτοκράτορα, που, όσο και να ήθελε, λόγω αντικειμενικών

¹⁴ Από την ίδρυση του εξαρχάτου της Ιταλίας τον 6^ο αιώνα, για την εκκλησία της Ιταλίας αυτή η αρμοδιότητα πέρασε στον έξαρχο, που λειτουργούσε ως αντιβασιλέας-εντολοδόχος του αυτοκράτορα. (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 153-154)

δυσκολιών αδυνατούσε να τού επιβάλει τις αποφάσεις του. Έτσι είχε δυσκολία άμεσης επέμβασης στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας, αλλά μπορούσε στο χώρο την Ιταλίας, στο δικό του ποίμνιο, να ακολουθήσει τη δική του πολιτική, καθώς, εκ των πραγμάτων, οι δυνατότητες παρέμβασης της ανατολής ήταν ελάχιστες.

Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν να αναπτύξει η Αγία Έδρα μια ιδιαίζουσα θέση και συμπεριφορά που εξελίχθηκε σε εναλλακτική ρωμαϊκή εξουσία στη δύση, έως, τελικά, να γίνει ο αποκλειστικός μεσάζοντας μεταξύ βαρβαρικών βασιλείων και Κωνσταντινούπολης και το μέσο με το οποίο οι αυτοκράτορες προσπαθούσαν να εφαρμόσουν την πολιτική του κατευνασμού, αρχικά, και της ένταξης στη ρωμαϊκή χριστιανική οικουμενικότητα, αφετέρου, των Λογγοβάρδων της Ιταλίας. Η πλήρης μετατόπιση του κέντρου βάρους συντελέστηκε το 754, όταν ο Πάπας κατέφυγε αυτοπροσώπως στους Φράγκους του Πεπίνου (τον οποίο και έστεψε βασιλιά τους), ζητώντας τη συνδρομή τους στην αντιμετώπιση των Λογγοβάρδων. (Χριστοφιλοπούλου, 1998, σ. 153)

Η αρχή της οικειοποίησης της εξουσίας που τυπικά είχαν οι έξαρχοι Ιταλίας, δηλαδή της διαμεσολάβησης με τους βάρβαρους και της χάραξης της πολιτικής της αυτοκρατορίας στην Ιταλία (σύμφωνα με τις εντολές του αυτοκράτορα), (Stratos, 1968, σ. 35) έγινε με τον Πάπα Γρηγόριο Α΄. Κατά τη βασιλεία του Μαυρίκιου, και ενώ ο έξαρχος Ρώμης επεδίωκε την ανάκτηση εδαφών από τους επελαύνοντες Λογγοβάρδους, με τα λιγοστά ρωμαϊκά στρατεύματα και ενεργοποιώντας την παλιά συμμαχία με τους Φράγκους, ο Πάπας, βλέποντας ότι με τις συγκρούσεις δεν υπήρχε αποτέλεσμα που να συμφέρει τη Ρώμη (που κινδύνευε με αποκλεισμό από την έδρα του εξαρχάτου, Ραβέννα, μια που οι Λογγοβάρδοι είχαν σχεδόν περικυκλώσει την πόλη) ξεκίνησε ο ίδιος πολιτική προσέγγισης των τελευταίων μέσω της θρησκείας ενώ, παράλληλα, είχε αποκτήσει πρόσβαση στα ρωμαϊκά στρατεύματα του εξαρχάτου και επιρροή στον ίδιο τον έξαρχο. (Λουγγής, 2008, σσ. 156-157)

Θα πρέπει να προσθέσουμε ένα ακόμα στοιχείο που αύξησε την επιρροή του Πάπα στη δύση. Ήδη από τον 5^ο αιώνα οι παλιές κτήσεις της Ρώμης στον ευρωπαϊκό βορρά είχαν χαθεί, με τη Βρετανία να καταλαμβάνεται από τους Σάξονες και να ξαναγίνεται ειδωλολατρική. Ο Πάπας Γρηγόριος ήταν αυτός που έστειλε ιεραποστόλους για να εκχριστιανίσουν για δεύτερη φορά το νησί, αποκτώντας πρόσβαση και επιρροή στον μακρινό ευρωπαϊκό βορρά. (Λουγγής, 1989, σ. 24) Παράλληλα η Αγία Έδρα άρχισε να στέλνει ιεραπόστολους και στα γερμανικά εδάφη, δημιουργώντας, έτσι, ακόμα μία περιοχή μελλοντικής επιρροής.

Κεφάλαιο 4

Στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκαν οι συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στην αυτοκρατορία, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό, κατά τις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο οι βυζαντινοί αυτοκράτορες χειρίστηκαν τις εξελίξεις στην ιταλική χερσόνησο κατά τον αιώνα αυτό. Ορόσημα θεωρούνται δύο χρονιές: το 751, όταν το εξαρχάτο της Ραβέννας καταλύθηκε από τους Λογγοβάρδους, και το 754, όταν ο Πάπας κατέφυγε αυτοπροσώπως στον μαγιορδόμο των Φράγκων, Πεπίνο, ζητώντας του να επέμβει με στρατό στην Ιταλία για να σώσει τους πιστούς από τους αρειανούς Λογγοβάρδους. Τα δύο αυτά γεγονότα αποτέλεσαν τα κρίσιμα σημεία, μετά τα οποία η βυζαντινή εξουσία στην Ιταλία έγινε υποτυπώδης και περιοριζόταν, αναγκαστικά, σε έμμεσες παρεμβάσεις στο εσωτερικό της. Παράλληλα αποτέλεσαν την αρχή της καθόδου των Φράγκων στη χερσόνησο και της κατοπινής ίδρυσης του βραχύβιου βασιλείου τους, το οποίο, με την ανακήρυξη του Καρλομάγνου ως Ρωμαίου αυτοκράτορα από τον Πάπα Λέοντα Γ' (Χριστοφιλοπούλου, 1998, σ. 157), αποτέλεσε ένα πλήγμα για την οικουμενική ιδεολογία της αυτοκρατορίας, που, επίσημα πλέον, χάνει την ουσιαστική παν-χριστιανική ακτινοβολία της και εκ των πραγμάτων, στρέφεται οριστικά προς την ανατολή.

Οι παράγοντες που επηρέασαν την πολιτική του Βυζαντίου στην Ιταλία

Όπως περιγράφηκε και στο πρώτο κεφάλαιο, η εξωτερική πολιτική έχει κάποιες προϋποθέσεις και επηρεάζεται από συγκεκριμένους παράγοντες.

- Διάκριση εσωτερικού-εξωτερικού: αν και μέχρι το 751 υφίστατο ρωμαϊκή διοίκηση στην Ιταλία, μέσω του εξαρχάτου, το μεγαλύτερο τμήμα της χερσονήσου κυριαρχείται από τα λογγοβαρδικά βασίλεια. Στο Βυζάντιο απομένει μία λωρίδα που εκτείνεται από τη Ραβέννα, στον ανατολικό βορρά, μέχρι τη Ρώμη, νοτιοανατολικά, χωρίζοντας τα βαρβαρικά βασίλεια στη μέση.
- Στόχοι της εξωτερικής πολιτικής: η πολιτική των Βυζαντινών αυτοκρατόρων είναι διττή: επιδιώκει καταρχήν τη διαφύλαξη των αυτοκρατορικών εδαφών (με στρατηγική ανάσχεσης) και την κατάλυση των βασιλείων των Λογγοβάρδων, ώστε να επιστρέψουν στη ρωμαϊκή διοίκηση (με επέκταση, στο βαθμό που αυτό μπορεί να επιτευχθεί). Μετά τις μεταβολές του 6^{ου} αιώνα, που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο δεύτερος στόχος μεταβλήθηκε στον πιο ρεαλιστικό του ελέγχου των

βασιλείων (με τακτικές κατευνασμού/εξαγοράς φίλων ηγεμόνων και εξισορρόπησης-συμμαχιών με τους αντίπαλους των Λογγοβάρδων, Φράγκους) με διαμεσολαβητές τον έξαρχο Ιταλίας και τον Πάπα της Ρώμης.

- Η κατάσταση στο εξωτερικό του Βυζαντίου: όπως και κατά τους δύο προηγούμενους αιώνες, η αυτοκρατορία βαλλόταν από όλες τις πλευρές. Η απώλεια των δυτικών εδαφών την απάλλαξε από τις επιθέσεις των γερμανικών φύλων της κεντρικής Ευρώπης. Οι εχθροί της απέμειναν στην ανατολή οι Πέρσες (τους οποίους, από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα, διαδέχτηκαν οι Άραβες με καταστροφικά, για την αυτοκρατορία, αποτελέσματα) και στον βαλκανικό βορρά οι Άβαροι και κατόπιν οι Σλάβοι και οι Βούλγαροι. Οι ανάγκες σε αυτά τα δύο μέτωπα, που ανά διαστήματα πιέζουν το Βυζάντιο έως τα όρια της ύπαρξής του, θα καθορίζουν τις δυνατότητες επέμβασης στην Ιταλία. Κατά κύριο λόγο η πλειονότητα των βυζαντινών στρατευμάτων βρισκόταν μόνιμα απασχολημένη στα προαναφερθέντα μέτωπα, αναγκάζοντας την αυτοκρατορία, όταν μπορούσε, να παρέμβει με μη στρατιωτικά μέσα (διπλωματία, συμμαχίες, εξαγορά).
- Η κατάσταση στο εσωτερικό: οι οικονομικές συνθήκες και δυνατότητες αλλά και η πολιτική κατάσταση επηρέαζαν τις δυνατότητες του κράτους. Η έλλειψη εσόδων δυσχέραινε τόσο τον εξοπλισμό και την πληρωμή στρατιωτών όσο και την ανάληψη μακρινών εκστρατειών, πόσο μάλλον δια θαλάσσης που ήταν ο μόνος τρόπος να φτάσουν βυζαντινά στρατεύματα στην Ιταλία. Παράλληλα σφετεριστές του θρόνου αλλά και αντιπαλότητες μεταξύ των ομάδων εξουσίας θα κρατούν την αυτοκρατορία διαιρεμένη και ανίκανη να επέμβει στη δύση.
- Η ιδεολογία του χριστιανικού οικουμενισμού: όπως προαναφέρθηκε, πυρήνας της ιδεολογίας του κράτους (αλλά και της κοινωνίας, γενικότερα) ήταν ο χριστιανισμός. Η πεποίθηση του ενός επίγειου χριστιανικού βασιλείου, που θα λειτουργούσε κατ' εικόνα του ουράνιου και θα φρόντιζε για την ένταξη όλου του κόσμου (έστω του γνωστού κόσμου) στον δρόμο της σωτηρίας, διαπερνούσε κάθετα όλη την κοινωνία. Ωστόσο οι αιρέσεις διασπούσαν αυτή την ενότητα, δημιουργώντας εχθρούς και φίλους και επηρεάζοντας τις συμμαχίες. Παράλληλα οι αλλαγές στις εξωτερικές συνθήκες (με τις δραματικές απώλειες εδαφών) και τις συνακόλουθες στο εσωτερικό (με τον περιορισμό των οικονομικών και στρατιωτικών δυνατοτήτων), οδήγησαν σε αναπροσαρμογή της ιδεολογίας, ώστε από την άμεση κυριαρχία να επιδιώκει την απλή επιρροή και ένταξη στο βυζαντινό κοσμοσύστημα.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι οι απώλειες εδαφών στην ανατολή είχαν παγιωθεί μέχρι τα μέσα του 7^{ου} αιώνα, όπως και η αδυναμία ελέγχου των Βαλκανίων, με εξαίρεση τα παραθαλάσσια κέντρα, η προσοχή μας θα στραφεί κυρίως προς έναν

παράγοντα που επηρέαζε τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό, και αναπροσαρμοζόταν ανάλογα με τις συνθήκες, ενώ, με τη σειρά του, καθόριζε την πολιτική των αυτοκρατόρων και τον τρόπο που οι τελευταίοι χειρίζονταν τις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις της αυτοκρατορίας: την ιδεολογία του χριστιανικού οικουμενισμού.

Όπως περιγράψαμε στην αντίστοιχη ενότητα, η ιδεολογία έπαιρνε δύο μορφές. Στο εσωτερικό σήμαινε το ομόδοξο όλων των υπηκόων, υπό τον έναν αυτοκράτορα, που κυβερνούσε την αυτοκρατορία όπως ο Χριστός το ουράνιο βασίλειο. Έτσι θα εξασφαλιζόταν η ενότητα του κράτους και η εσωτερική του ειρήνη. Στο εξωτερικό σήμαινε την ανακατάληψη των περιοχών που κάποτε ανήκαν στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, και τώρα είχαν πέσει στα χέρια βαρβάρων, ειδωλολατρών ή αιρετικών αρειανών. Ωστόσο η πραγματικότητα (οι απώλειες εδαφών, η οικονομική και στρατιωτική δυσπραγία) οδήγησαν τον δεύτερο στόχο σε αναπροσαρμογή. Πλέον η οικουμενικότητα θα εξασφαλιζόταν και με εκχριστιανισμό των βαρβάρων, με αφοσίωση στο σωστό δόγμα (οι αρειανοί Γότθοι θεωρήθηκε ότι έπρεπε να κατακτηθούν, ενώ οι ορθόδοξοι Φράγκοι ήταν σύμμαχοι). Έτσι υπήρξαν αυτοκράτορες που εστίασαν στην επέκταση των εδαφών στη δύση, ή επεδίωξαν την ανακατάληψη, όπως ο Ιουστινιανός, και άλλοι που έδωσαν βαρύτητα στην ισχυροποίηση της ανατολικής αυτοκρατορίας και θεώρησαν μάταιη την ανάλωση δυνάμεων στη δύση. (Γλύκατζη-Αρβελέρ, 1997, σ. 26)

Ένα επιπλέον στοιχείο που διαφοροποιεί τους αυτοκράτορες της δυναστείας του Ηρακλείου είναι το δόγμα που ακολουθούσαν και η προσπάθεια επιβολής του σε όλη την αυτοκρατορία. Ειδικότερα στην Ιταλία το στοιχείο αυτό ήταν σημαντικό, καθώς οι χαλκηδόνιοι αυτοκράτορες είχαν γενικά τη σύμπραξη του Πάπα, ενώ οι μονοφυσίτες κατέληγαν να συγκρουστούν με αυτόν.

Στο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την πολιτική που ακολούθησαν οι αυτοκράτορες, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο ομαδοποίησης το δόγμα. Έτσι έχουμε τον Ηράκλειο και τον Κώνστα που προώθησαν τον μονοθελητισμό. Ακολουθώς τον Κωνσταντίνο Δ΄ και τον Ιουστινιανό Β΄ που ήταν ορθόδοξοι. Τέλος θα εξετάσουμε εν συντομία τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά τα πρώτα σαράντα χρόνια της δυναστείας των Ισαύρων και της περιόδου της εικονομαχίας. Καθώς η τελευταία σηματοδοτεί ένα εκτενές διάστημα με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά μεταξύ ανατολής και δύσης, θα περιοριστούμε στα αρχικά χρόνια, που αποτέλεσαν ουσιαστικά μια συνέχεια με τον προηγούμενο αιώνα. Η αρχική αλλαγή επήλθε το 751-756, για να οριστικοποιηθεί και να λάβει νέα

μορφή από το 800, με τη στέψη του Καρλομάγνου και την ίδρυση της δυτικής Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Οι τρεις ενότητες ακολουθούν την ίδια δομή. Αρχικά παρουσιάζεται η κατάσταση στο εξωτερικό και το εσωτερικό της αυτοκρατορίας και ακολούθως οι εξελίξεις και η πολιτική στην Ιταλία.

Ο μονοθελητισμός: Ηράκλειος και Κώνστας Β΄

Οι εξελίξεις στα μέτωπα της ανατολής και των Βαλκανίων. Όταν ο Ηράκλειος ανέβαινε στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης το 610, η κατάσταση της αυτοκρατορίας ήταν οικτρή. Οι προηγούμενοι εμφύλιοι πόλεμοι και η οκταετία του Φωκά είχαν οδηγήσει την αυτοκρατορία στο χείλος της καταστροφής (Runciman, 2016). Η οικονομία ήταν σε κακή κατάσταση, ενώ για σειρά ετών οι πληρωμές προς το στράτευμα ήταν προβληματικές. Οι εχθροί της, Πέρσες, Άβαροι και Σλάβοι, θεώρησαν ότι πλέον μπορούσαν να αμφισβητήσουν έμπρακτα την κυριαρχία της στην περιοχή.

Τα εδάφη που ήλεγχε η αυτοκρατορία κατά το 610 ήταν στην πραγματικότητα λιγότερα από τα επίσημα. Οι Σλάβοι και οι Άβαροι έκαναν επιδρομές στα νότια Βαλκάνια καταλαμβάνοντας σταδιακά σχεδόν όλες τις περιοχές της Ελλάδας, εκτός από την Πελοπόννησο, τα νησιά και τις οχυρωμένες πόλεις. Ίδια τύχη είχε και η Θράκη. (Treadgold, 1997, σ. 293)

Ο θανάσιμος κίνδυνος, ωστόσο, βρισκόταν στην Ανατολή. Οι Πέρσες με τον βασιλιά Χοσρόη εισέβαλαν στις ανατολικές επαρχίες και, παρά τις προσπάθειες του Ηράκλειου και των στρατηγών του, μέσα σε μερικά χρόνια είχαν καταλάβει τη Βυζαντινή Μεσοποταμία, τη Συρία, την Αίγυπτο, την Κιλικία και την Παλαιστίνη. Οι Πέρσες αξιοποίησαν την έντονη δυσαρέσκεια των μονοφυσιτικών πληθυσμών των περιοχών αυτών, εξασφαλίζοντας την εύκολη κατάκτησή τους, καθώς δεν συγκρούστηκαν με το μονοφυσιτικό δόγμα. (Treadgold, 1997, σ. 292) Μέχρι το 620 η αυτοκρατορία είχε χάσει σχεδόν τα μισά της εδάφη (τις πλούσιες ανατολικές επαρχίες και το Ιλλυρικό που ένωνε από τη στεριά την πρωτεύουσα με τη Δύση).

Είναι προφανές ότι οι συνεχείς πόλεμοι είχαν εξοντώσει την οικονομία. Μια κατάσταση αρκετά άσχημη από την προηγούμενη δεκαετία εμφυλίων, τώρα είχε γίνει απλά τραγική. Οι περιοχές που έδιναν τις περισσότερες εισροές στα κρατικά ταμεία

ήταν υπό περσική κυριαρχία, ενώ οι πόλεμοι στην ανατολή και οι επιδρομές στα Βαλκάνια είχαν αποστερήσει από τη γη το εργατικό δυναμικό που θα χρειαζόταν για να την καλλιεργήσει και να τροφοδοτήσει με προϊόντα.

Στην εσωτερική πολιτική σκηνή ο Ηράκλειος δεν είχε ανταγωνιστές. Ένα μεγάλο τμήμα της άρχουσας τάξης είχε εξοντωθεί με τις εκκαθαρίσεις τους Φωκά. Η μεγαλύτερη σύγκρουση ήταν για ένα προσωπικό του θέμα, τον δεύτερο γάμο του, που προκάλεσε την καταδίκη της εκκλησίας αλλά και του κόσμου, καθώς παντρεύτηκε την ανιψιά του Μαρτίνα. Αυτό, όμως, δεν αρκούσε για να τον αποσταθεροποιήσει. Άλλωστε τα προβλήματα της αυτοκρατορίας ήταν πολύ μεγάλα για να προκαλέσουν το ενδιαφέρον φιλόδοξων και ικανών σφετεριστών. Οι μόνοι που προσπάθησαν να κινηθούν προς αυτοί την κατεύθυνση ήταν δύο έξαρχοι της Ιταλίας, που, όμως, δολοφονήθηκαν από τα ίδια τους τα στρατεύματα.

Αναλαμβάνοντας τον θρόνο ο Ηράκλειος προσπάθησε να αναμορφώσει τα οικονομικά, κάνοντας περικοπές και εκδίδοντας νέο νόμισμα. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 118) Η κατάσταση δεν βελτιώθηκε, ενώ σταδιακά οι εχθροί έφτασαν έξω από την πρωτεύουσα. Για να αντιμετωπίσει την υπαρξιακή, πλέον, απειλή για την αυτοκρατορία, ο Ηράκλειος δανείστηκε την περιουσία της εκκλησίας, που μαζί με χάλκινα αγάλματα και άλλα έργα τέχνης, έλιωσαν και έγιναν νομίσματα για να πληρωθεί και να αναδιοργανωθεί ο στρατός. Μπόρεσε, έτσι, να περάσει στην αντεπίθεση εναντίον των Περσών, νικώντας τους και αποκαθιστώντας τα σύνορα του 602. Όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη το 631 η αυτοκρατορία είχε επανέλθει σε μεγάλο βαθμό ως η κυρίαρχη δύναμη στην περιοχή, με τους κυριότερους ανταγωνιστές, τους Πέρσες, αποδυναμωμένους.

Μετά την εδαφική αποκατάσταση της αυτοκρατορίας, η σημαντικότερη πολιτική του κίνηση απέβλεπε προς την ομόνοια των πληθυσμών και τη λύση του θρησκευτικού διχασμού. Καθώς οι πρόσφατα ανακτηθείσες περιοχές ήταν μονοφυσιτικές, προώθησε πολιτική άμβλυνσης των διαφορών εκδίδοντας τη θεωρία του μονοενεργητισμού. Αυτή είχε αρχικά την αποδοχή τόσο των Πατριαρχών Κωνσταντινούπολης, Αντιόχειας και Αλεξάνδρειας όσο και του Πάπα της Ρώμης. Η θεωρία εξελίχθηκε στο δόγμα του μονοθελητισμού, και εκδόθηκε σε νομικό κείμενο, την Έκθεση. Φάνηκε, έτσι, προς στιγμήν, ότι η αυτοκρατορία πλέον είχε ξεπεράσει τον διχασμό. (Treadgold, 1997, σσ. 300-301)

Με τον θάνατο του Ηρακλείου το 641 επικράτησε αναταραχή, καθώς τόσο η αριστοκρατία της Κωνσταντινούπολης όσο και λαός διαφωνούσαν με την ανάμειξη της

χήρας του Ηρακλείου, Μαρτίνας, ως επιτρόπου του ανήλικου Ηρακλεωνά. Μετά τον θάνατο του πρώτου γιου του Ηρακλείου, του Κωνσταντίνου Γ', ξέσπασε στρατιωτικό πραξικόπημα που ανέτρεψε Μαρτίνα και Ηρακλεωνά και ανέβασε στον θρόνο τον γιο του Κωνσταντίνου, τον Κώνστα.

Εν τω μεταξύ στην ανατολή είχαν χαθεί οριστικά οι επαρχίες της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου, που τροφοδοτούσαν την Κωνσταντινούπολη με πλούτο και τρόφιμα. Η αραβική εξάπλωση, που είχε ξεκινήσει από το 634, μέχρι το 641 είχε ολοκληρώσει την κατάληψη των παραπάνω επαρχιών. Λίγα χρόνια μετά, με τη δημιουργία στόλου, οι Άραβες κατέλαβαν την Κύπρο, την Κω και τη Ρόδο. Η αδυναμία των Βυζαντινών να τους αντιμετωπίσουν κλόνισαν τη ναυτική τους υπεροχή στην ανατολική Μεσόγειο. Πλέον οι Άραβες ήταν η ισχυρότερη δύναμη στην περιοχή, με το Βυζάντιο να μετατρέπεται σε μεσαία δύναμη. Αυτό που έσωσε την αυτοκρατορία για την ώρα ήταν οι εσωτερικές έριδες των Αράβων. Ο Κώνστας κατάφερε να στρέψει την προσοχή του στα Βαλκάνια, επανακτώντας τον έλεγχο κάποιων περιοχών από τους Σλάβους, και, κατόπιν να στραφεί στην Ιταλία. (Ostrogorsky, 2010, σσ. 178-185)

Η πολιτική στην Ιταλία. Αναμφίβολα σε καιρό πολέμου η προσοχή έπρεπε να στραφεί προς τους άμεσους εχθρούς. Καθώς το Βυζάντιο βαλλόταν από ανατολή και βορρά, η δύση είχε περάσει σε δεύτερη μοίρα. Άλλωστε εκεί δεν υπήρχαν θανάσιμοι κίνδυνοι, ενώ είναι χαρακτηριστικό της σχετικής της ασφάλειας ότι ο Ηράκλειος είχε σκεφτεί στην αρχή της βασιλείας του να επιστρέψει στην Καρχηδόνα και να κάνει αυτή νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. (Παπασωτηρίου, 2000, σ. 118) Ο Ηράκλειος, πολεμώντας επί είκοσι χρόνια, αρχικά τους Πέρσες και κατόπιν τους Άραβες, δεν είχε τη δυνατότητα παρέμβασης στην Ιταλία. Τα στρατεύματα ήταν δεσμευμένα στους πολέμους της ανατολής και των Βαλκανίων και τα οικονομικά του κράτους περιορισμένα, ενώ η πάγια τακτική του κατευνασμού με εξαγορά εχθρών για εξασφάλιση της ειρήνης (έστω και παροδικά) χρησιμοποιήθηκε κυρίως έναντι των Αράβων. (Παπασωτηρίου, 2000, σσ. 126-127) Μόνος ρεαλιστικός στόχος στην Ιταλία μπορούσε να είναι η εξασφάλιση της διατήρησης του status quo. Αυτό ίσως απειλούνταν περισσότερο από τους στασιαστές και την έλλειψη πόρων του Βυζαντίου παρά από τους Λογγοβάρδους. Όταν ο στρατός, που είχε μείνει απλήρωτος, στασίασε

και δολοφόνησε τον έξαρχο, ο Ηράκλειος έστειλε νέο έξαρχο, με την πληρωμή του στρατεύματος και η κατάσταση εξομαλύνθηκε.¹⁵ (Treadgold, 1997, σ. 291)

Στη δύση ο Ηράκλειος δεν είχε μεγάλη ευχέρεια κινήσεων, καθώς ήταν απασχολημένος με τους Πέρσες και κατόπιν με τους Άραβες. Η πολιτική του αυτοκράτορα στην Ιταλία εφαρμοζόταν μέσω του έξαρχου, και ουσιαστικά ήταν παρόμοια με των προκατόχων του: διατήρηση των εδαφών του εξαρχάτου και προσπάθεια ανάκτησης. Παράλληλα, η άνοδος της επιρροής του Πάπα στους πληθυσμούς της δύσης έχει στρέψει την αυτοκρατορική πολιτική στη χρήση του ως μεσάζοντα μεταξύ αυτοκρατορίας και βαρβάρων για την προώθηση των βυζαντινών επιδιώξεων. (Λουγγής, 2021, σσ. 207-208)

Η σημαντικότερη παρέμβαση του Ηρακλείου, που θα έχει εντονότερες συνέπειες κατά τη βασιλεία του Κώνστα, ήταν ο μονοενεργητισμός-μονοθελητισμός. Καθώς εκδόθηκε με σύμφωνη γνώμη του Πάπα δεν προκάλεσε αρχικά αντιδράσεις. Ο επόμενος Πάπας, όμως, διαφώνησε και αναθεμάτισε το κείμενο. Παράλληλα στην Ιταλία είχε συντελεστεί σταδιακά μια μεγάλη αλλαγή, που αύξησε ακόμα περισσότερο την ισχύ του Πάπα: οι περισσότεροι Λογγοβάρδοι πλέον είχαν ασπαστεί την ορθοδοξία. Το γεγονός αυτό είχε δύο συνέπειες. Ενώ φαινόταν να λειτουργεί υπέρ την αυτοκρατορίας, καθώς νέοι πληθυσμοί ασπάζονταν την ορθή πίστη και έτσι πραγματώνονταν η ιδέα της οικουμενικότητας, η απόσταση από την Κωνσταντινούπολη και η βαριά φορολογία των Ρωμαίων στην Ιταλία για να διατηρηθεί ο αυτοκρατορικός στρατός δεν λειτουργούσαν υπέρ της αυτοκρατορίας. Αντίθετα, το όφελος καρπωνόταν ο Πάπας της Ρώμης, ως ο άμεσος και ορατός πνευματικός ηγέτης και Ρωμαίος επίσκοπος. Επιπλέον η ορθοδοξία της πλειονότητας των Λογγοβάρδων (μαζί με τη δεδομένη των Ρωμαίων της Ιταλίας) τούς έφερνε σε αντίθεση με τα αιρετικά δόγματα της ανατολής. Ο μονοφυσιτισμός-μονοθελητισμός του Ηρακλείου και ιδίως του Κώνστα, έφεραν σε ανοιχτή ρήξη τις δύο πλευρές, ενώ λειτούργησαν απονομιμοποιητικά για τη βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία. (Λουγγής, 2021, σ. 211)

Ο Κώνστας ήταν ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας που εκστράτευσε στην Ιταλία. Η αφορμή δόθηκε με τη σύγκρουση μεταξύ Πάπα Μαρτίνου και αυτοκράτορα, καθώς ο πρώτος αναγορεύτηκε χωρίς την έγκριση του δεύτερου, όπως απαιτούνταν. Ακολούθησε η σύλληψη του Πάπα, η μεταφορά του στην Κωνσταντινούπολη και η εξορία του στη Χερσώνα, όπου πέθανε. Ακολούθως ο Κώνστας, καθώς είχε

¹⁵ Τα χρήματα προέρχονταν από την εξοικονόμηση εσόδων χάρη στην αρχική οικονομική του πολιτική.

αποκατασταθεί η ηρεμία στην ανατολή και τον βορρά, μεταφέρθηκε με στρατό στην Ιταλία, όπου ανακατέλαβε περιοχές από τους Λογγοβάρδους. Ωστόσο τα οικονομικά του δεν επέτρεπαν μεγαλύτερες επιχειρήσεις, Εγκαταστάθηκε στη Σικελία, επιδιώκοντας να αντιμετωπίσει τους Άραβες από εκεί, αλλά δολοφονήθηκε λίγο μετά.

Τόσο ο Ηράκλειος όσο και ο Κώνστας επεδίωξαν να διατηρήσουν και να επεκτείνουν την κυριαρχία στην Ιταλία. Όμως οι περιορισμένοι πόροι του εξαρχάτου δεν επέτρεπαν δραματικές μεταβολές. Παράλληλα έδρασε ανασταλτικά η επιδίωξη και των δύο να επιβάλουν τον μονοθελητισμό, καθώς τούς έφερε σε αντιπαράθεση τόσο με τον εγχώριο πληθυσμό, όσο, κυρίως, με τον Πάπα, που οικειοποιούνταν τα κέρδη της μεταστροφής των Λογγοβάρδων στην ορθοδοξία. Με την ήπια αυτή μετατόπιση, σε συνδυασμό με τις αιρέσεις που προωθούνταν από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, η Κωνσταντινούπολη έπαυε σιγά-σιγά να κυριαρχεί ως το κέντρο του χριστιανισμού για τις περιοχές της δυτικής Ευρώπης και τη θέση αυτή έπαιρνε η Ρώμη. (Λουγγής, 2021, σσ. 227-228).

Επαναφορά στην ορθοδοξία: Κωνσταντίνος Δ΄ και Ιουστινιανός Β΄

Οι εξελίξεις στα μέτωπα της ανατολής και των Βαλκανίων. Τον Κώνστα διαδέχθηκε ο γιος του, Κωνσταντίνος, που κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις εντεινόμενες επιθέσεις των Αράβων που, αφού ερήμωσαν τη Μικρά Ασία, έφτασαν με τον στόλο τους έξω από την Κωνσταντινούπολη. Η αποτυχία των προσπαθειών τους επί τέσσερα χρόνια (664-668) λειτούργησε λυτρωτικά για τους Βυζαντινούς. Όχι μόνο επετεύχθη ειρήνη, μετά από ανυπολόγιστες καταστροφές του πιο ζωτικού τμήματος της αυτοκρατορίας, αλλά επανέκαμψε το κύρος της, που είχε πληγεί καίρια με τις απώλειες των προηγούμενων δεκαετιών. (Ostrogorsky, 2010, σσ. 193-195)

Στα Βαλκάνια, ωστόσο, η κατάσταση ήταν διαφορετική. Ένας λαός τουρκικής καταγωγής, οι Βούλγαροι, πέρασαν τον Δούναβη και ίδρυσαν το πρώτο βουλγαρικό κράτος, που οι Βυζαντινοί αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν, καθώς είχαν ηττηθεί. Αν και τα εδάφη ήταν ήδη εκτός ουσιαστικού βυζαντινού ελέγχου, καθώς κατοικούνταν από Σλάβους, το πλήγμα για την αυτοκρατορία ήταν σημαντικό. (Ostrogorsky, 2010, σσ. 196-197)

Η ουσιαστική διαφορά με τις προηγούμενες δεκαετίες εντοπίζεται στο κομμάτι του δόγματος. Καθώς οι μονοφυσιτικές επαρχίες δεν υπήρχαν πια, δεν υφίστατο και

ανάγκη πολιτικών ένταξης τους στην αυτοκρατορία. Με την έκτη οικουμενική σύνοδο ο Κωνσταντίνος επιβεβαίωσε τη δογματική ομοιογένεια της αυτοκρατορίας (των περιοχών που είχαν απομείνει), και εξομάλυνε τις σχέσεις με τη δύση που είχαν διαταραχτεί έντονα επί των προκατόχων του. (Ostrogorsky, 2010, σσ. 197-198)

Ο Ιουστινιανός που διαδέχθηκε τον πατέρα του κληρονόμησε την ηγεμία στα σύνορα της ανατολής. Ο ίδιος στράφηκε στα Βαλκάνια, αντιμετωπίζοντας τους Σλάβους και τους Βούλγαρους. Υπέταξε μεγάλο τμήμα των σλαβικών κοινοτήτων της περιοχής, τους οποίους και μετέφερε στη Μικρά Ασία για να εποίκισουν τις ερημωμένες από τους πολέμους με τους Άραβες περιοχές. Την πολιτική της αναγκαστικής μετατόπισης πληθυσμών ακολούθησε και με άλλους κατοίκους της αυτοκρατορίας, μετακινώντας τους στις περιοχές της Μικράς Ασίας που είχαν πληγεί. Συνέβαλε, έτσι, στην ανόρθωση τόσο του πληθυσμού, όσο και της οικονομίας και του στρατού.

Η πολιτική στην Ιταλία. Η πολιτική των δύο αυτοκρατόρων στην Ιταλία δεν χαρακτηρίστηκε από εντάσεις δογματικού χαρακτήρα, όπως τις προηγούμενες δεκαετίες. Άλλωστε η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε για ακόμα μία φορά σε αυτόν τον αιώνα υπαρξιακούς κινδύνους. Η παρουσία αραβικού στόλου στην ανατολική Μεσόγειο και, ακόμα περισσότερο, έξω από τα τείχη της πρωτεύουσας, δεν άφηνε περιθώριο για σκέψεις εντάσεων στη Δύση. Άλλωστε στην Ιταλία η κατάσταση είχε εξομαλυνθεί, αν και όχι προς τα άμεσα συμφέροντα της αυτοκρατορίας. Οι Λογγοβάρδοι ήταν πλέον ορθόδοξοι, γεγονός που δεν δημιουργούσε την ανάγκη αντιμετώπισης αιρετικών στα πατρογονικά ρωμαϊκά εδάφη, όπως επί Ιουστινιανού. Σταδιακά επήλθε ώσμωση με τους Ρωμαίους, ενώ φαινόταν να παγιώνεται η θέση των δύο πλευρών, χωρίς εκατέρωθεν διεκδικήσεις εδαφών. Η κατάσταση επιβεβαιώθηκε με την αποκαλούμενη «δεσποτική ειρήνη» που υπέγραψε ο Κωνσταντίνος με τους λαούς της δύσης και των Βαλκανίων. Παράλληλα ο αυτοκράτορας επανέφερε την επισκοπή Ραβέννας στη δικαιοδοσία του Πάπα, επιβεβαιώνοντας τις καλές σχέσεις. (Λουγγής, 2021, σσ. 226-227) Επρόκειτο για κατευναστική πολιτική, καθώς, υπό τις καταστροφές που υπέστη το Βυζάντιο από τους Άραβες, δεν είχε την ισχύ να διεκδικήσει κάτι άλλο, ενώ φρόντιζε να διατηρήσει ό,τι είχε απομείνει με το μικρότερο δυνατό κόστος. Άλλωστε η ειρήνη που υπέγραψε επιβεβαίωσε την τυπική κυριαρχία του αυτοκράτορα επί του Πάπα, αλλά και επί των λογγοβαρδικών βασιλείων, που τοποθετούνταν και αυτά, ως ορθόδοξα, στη βυζαντινή κοινοπολιτεία. Πρέπει να

σημειωθεί, ωστόσο, ότι η συμφωνία του Κωνσταντίνου προέβλεπε ότι δεν ήταν πλέον απαραίτητη η επικύρωση της εκλογής του Πάπα από τον αυτοκράτορα. (Λεοντσίνη, 2008, σσ. 194-195) Το γεγονός αυτό λειτούργησε προς την κατεύθυνση της περαιτέρω αυτονομίας της παπικής εξουσίας.

Ο Ιουστινιανός δεν φαινόταν ότι θα εκτρεπόταν από την πολιτική του προκατόχου του στην Ιταλία. Ωστόσο η διαφωνία του με τον Πάπα επί των αποφάσεων της πενθέκτης οικουμενικής συνόδου, που ο Ιουστινιανός εξέλαβε ως ανυπακοή (ενώ ο Πάπας είχε θεωρήσει τις ρυθμίσεις που προέβλεπε ως άμεση κατάργηση της ήδη αναγνωρισμένης παπικής αυθεντίας) (Λουγγής, 2021, σ. 234), οδήγησαν τον Ιουστινιανό να προσπαθήσει να επαναλάβει τη συμπεριφορά του Κώνστα απέναντι στον Πάπα. (Ostrogorsky, 2010, σ. 208). Τώρα, όμως, συνάντησε την αντίδραση του ίδιου του εξαρχάτου της Ραβέννας. Όταν το 705 επέστρεψε στην εξουσία, εξαπέλυσε σφαγές στη Ραβέννα, ως εκδίκηση για την αντίδρασή της, (Ostrogorsky, 2010, σ. 214) πλήττωντας έντονα τη βυζαντινή νομιμοποίηση στην περιοχή.

Προς την οριστική απώλεια

Κατά τις ταραχές που ακολούθησαν το τέλος της δυναστείας των Ηρακλειδών δεν ήταν δυνατό να γίνει κάποια ουσιαστική κίνηση στην Ιταλία. Τον Ιουστινιανό διαδέχτηκαν τρεις αυτοκράτορες, με τον πρώτο από αυτούς, τον Φιλιππικό-Βαρδάνη, να επιδιώκει ανασύσταση του μονοθελητισμού. Το αποτέλεσμα ήταν οι Ιταλοί να εκδιώξουν τους βυζαντινούς αξιωματούχους από τη Ρώμη, εμβαθύνοντας το χάσμα. (Treadgold, 1997, σ. 343) Παράλληλα σε αυτά τα χρόνια είτε δεν υπήρχε εξάρχος στην Ιταλία, είτε δεν ήταν αποδεκτός από τον Πάπα, που ανεξαρτητοποιούνταν όλο και περισσότερο, σε μια Ιταλία όπου τα λογγοβαρδικά δουκάτα ήταν πλέον όλα ορθόδοξα, και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το επιχείρημα που είχε επικαλεστεί ο Ιουστινιανός στους Φράγκους πριν δύο αιώνες, για να στηρίξει ιδεολογικά τη συμμαχία.

Το 717 ανέλαβε αυτοκράτορας ο στρατηγός του θέματος των Ανατολικών, Λέων, ξεκινώντας τη δυναστεία των Ισαύρων. Πέρα από τις επιτυχίες έναντι των Αράβων και τις μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό, η δυναστεία έγινε γνωστή και για μια ακόμα θρησκευτική διαμάχη που δίχασε την αυτοκρατορία και συνέβαλε στο να κοπεί οριστικά η σύνδεση της ανατολής με τη δύση, μια που οι διαφορές του τονίστηκαν ακόμα περισσότερο, την εικονομαχία.

Καθώς η παρούσα εργασία καλύπτει τον 7^ο αιώνα, δεν θα αναφερθούμε αναλυτικά στην εικονομαχία και τις συνέπειές της, που δημιούργησαν μια μόνιμη τομή με το παρελθόν. Θα περιοριστούμε να σημειώσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά, έως το 751-756, όταν το εξαρχάτο της Ραβέννας καταλύθηκε από τους Λογγοβάρδους (751), για να ανακαταληφθεί εν μέρει από τους Φράγκους του Πεπίνου, που απέδωσαν την περιοχή της Ρώμης στον Πάπα (756), και όχι στην αυτοκρατορία, θέτοντας τις βάσεις για την πλήρη αυτονόμηση του Πάπα και την ίδρυση του Παπικού Κράτους.

Κατά τα χρόνια της αναταραχής μεταξύ του 711 που εκθρονίστηκε ο Ιουστινιανός και του 717 που ανέλαβε ο Λέων, η κατάσταση στην ανατολή και τα Βαλκάνια χειροτέρευσε. Οι Άραβες λεηλατούσαν με συνεχείς επιδρομές τη Μικρά Ασία, ενώ ετοιμάζονταν για νέα επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Από τα βόρεια οι Βούλγαροι κατέβηκαν μέχρι τα περίχωρα της πρωτεύουσας, καίγοντας και λεηλατώντας. Ο στρατός, αντί να εστιάζει στην αντιμετώπιση των κινδύνων, ενεπλάκη στη διεκδίκηση του αυτοκρατορικού θρόνου. Τελικά ένας στρατηγός, ο Λέων, κέρδισε στον εμφύλιο και ανέβηκε στον θρόνο. (Ostrogorsky, 2014, σσ. 17-19)

Αφού αντιμετώπισε με επιτυχία τους Άραβες, αρχικά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης (ενεργοποιώντας και τη συμμαχία με τους Βούλγαρους) και αργότερα στη Μικρά Ασία, προέβη σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και τη νομοθεσία, ενδυναμώνοντας το κράτος. Ωστόσο η πολιτική της εικονομαχίας λειτούργησε διχαστικά, περιορίζοντας ακόμα περισσότερο την εμβέλεια της χριστιανικής οικουμενικότητας (Ostrogorsky, 2014, σσ. 21-22) και τονίζοντας τις διαφορές μεταξύ ανατολής και δύσης.

Τρεις είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρέασαν τις εξελίξεις στην Ιταλία.

- Η αυτοκρατορία βρισκόταν σε δυσχερή θέση. Οι συνεχείς πόλεμοι με τους Άραβες απομυζούσαν πόρους και δεν επέτρεπαν την εστίαση σε άλλους στόχους πέραν της άμεσης επιβίωσης.
- Τα λογγοβαρδικά βασίλεια στην Ιταλία είχαν ισχυροποιηθεί αρκετά. Η μεταστροφή τους στην ορθοδοξία, η υιοθέτηση ρωμαϊκών παραδόσεων (ιδίως της νομοθεσίας) και οι πολιτικές των προηγούμενων ετών (συμφωνία ειρήνης του Κωνσταντίνου Δ΄) είχαν εξασφαλίσει τη δική τους εσωτερική συνοχή και είχαν δημιουργήσει ένα status αμοιβαίας αναγνώρισης ανάμεσα σε αυτά και το εξαρχάτο. Αυτό, όμως, δεν σήμαινε ότι σταμάτησαν να έχουν διεκδικήσεις, όπως αποδείχτηκε τα επόμενα χρόνια.
- Η θέση του Πάπα, τόσο ως ανώτερου πνευματικού ηγέτη των χριστιανών της δύσης, όσο και ως πολιτικού δρώντα, είχε αναβαθμιστεί. Κινούμενος ως υπερασπιστής των

αυτοκρατορικών εδαφών (όταν έκλεισε τη συμφωνία ειρήνης με τους Λογγοβάρδους), ως μεσάζοντας μεταξύ Βυζαντίου και δύσης, αφού το δικό του πρόσωπο έβλεπαν οι δυτικοί άρχοντες και όχι του μακρινού αυτοκράτορα, αλλά και ως υπερασπιστής της ορθής πίστης (όπως αναδείχθηκε κατά τις συγκρούσεις των αιρέσεων), είχε αναβαθμιστεί.

Όταν, λοιπόν, ξεκίνησε η νέα σύγκρουση του Πάπα με τον αυτοκράτορα, με αφορμή την εικονομαχία αυτή τη φορά, οι αντιδράσεις εκατέρωθεν ήταν έντονες, με τον πρώτο να υπερασπίζεται το χαλκηδόνιο δόγμα και να αρνείται την εφαρμογή των αυτοκρατορικών εντολών και τον δεύτερο να αφαιρεί από το πατριαρχείο Ρώμης τη δικαιοδοσία πάνω στις επαρχίες των Βαλκανίων, που έως τότε ήταν δικές του. Ο Πάπας αναδείχθηκε για ακόμα μία φορά ως υπερασπιστής της πίστης ένω το χάσμα με την ανατολή έγινε ακόμα μεγαλύτερο. Ενδεικτικό της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στην Ιταλία και της αδυναμίας της αυτοκρατορικής εξουσίας να επέμβει δραστικά επί του πεδίου ήταν η αντίδραση τόσο του λαού όσο και του στρατού του εξαρχάτου, που προστάτεψαν τον Πάπα έναντι των προσπαθειών του έξαρχου να επιβάλει τις αυτοκρατορικές εντολές. Παράλληλα, ο εμφύλιος μεταξύ βυζαντινών δυνάμεων στη Ραβέννα, μεταξύ δυνάμεων υπέρ και κατά του αυτοκράτορα, αποδυναμώσαν ακόμα περισσότερο την αυτοκρατορική ισχύ στην περιοχή, απομειώνοντας τις διαθέσιμες στρατιωτικές δυνάμεις και υποσκάπτοντας την πίστη στην αυτοκρατορία. (Λεοντσίνη, 2008, σσ. 197-198)

Η κρισιμότερη στιγμή για το εξαρχάτο ήρθε το 751. Ενώ η αυτοκρατορία σπαρασσόταν από την εικονομαχία στο εσωτερικό και είχε διαρκώς τα μάτια της στραμμένα στα σύνορα με τους Άραβες και του Βούλγαρους, στην Ιταλία ο Λογγοβάρδος βασιλιάς διεκδικούσε εδάφη έναντι άλλων λογγοβαρδικών ηγεμονιών, ενώ το 751 ο διάδοχός του κατέλαβε την αποδυναμωμένη Ραβέννα. Οι προσπάθειες του Πάπα να εξασφαλίσει τη στρατιωτική συνδρομή του αυτοκράτορα είχαν πέσει το κενό, ενώ και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Ε΄, που είχε διαδεχτεί τον πατέρα του το 741, αδυνατώντας να στείλει στρατεύματα, επεδίωκε να ενεργοποιήσει την παλιά συμμαχία με τους Φράγκους. Τελικά τη συμμαχία των Φράγκων πέτυχε ο ίδιος ο Πάπας, που συναντήθηκε προσωπικά με τον Πεπίνο και τον ονόμασε βασιλιά των Φράγκων. Λίγο μετά (το 756) ο τελευταίος έδωσε τους Λογγοβάρδους από τις πρώην ρωμαϊκές περιοχές που είχαν καταλάβει (στις οποίες δεν είχε απομείνει ρωμαϊκός στρατός να τις διεκδικήσει) και απέδωσε το δουκάτο της Ρώμης στον Πάπα. Ήταν η πρώτη επίσημη αναγνώριση της πολιτικής εξουσίας του Πάπα. (Λουγγής, 1989, σσ. 147-149)

Συμπεράσματα

Κατά τον ενάμισι αιώνα που μεσολάβησε από την άνοδο του Ηρακλείου στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης έως την κατάλυση της επίσημης βυζαντινής εξουσίας στην Ιταλία, η αυτοκρατορία υπέστη έντονες εδαφικές μεταβολές, που επηρέασαν την ικανότητά της να προβάλλει ισχύ σε διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας και να υλοποιεί ως ηγεμόνας την ιδεολογία της οικουμενικότητας. Η απώλεια των πλούσιων επαρχιών της ανατολής με τη συνακόλουθη άνοδο των Αράβων, που μέχρι τα μέσα του 8^{ου} αιώνα είχαν φτάσει μέχρι τη νότια Γαλλία, αποστερώντας από το Βυζάντιο και τις περιοχές της Καρχηδόνας, περιόρισαν δραστικά τις δυνατότητες του κράτους.

Αρχικά με τους Πέρσες και ακολούθως με τους Άραβες στην ανατολή, η αυτοκρατορία ενεπλάκη σε διαρκείς συγκρούσεις, που άλλοτε είχαν τη μορφή πολέμου και άλλοτε επιδρομών. Ο κίνδυνος έγινε υπαρξιακός για την αυτοκρατορία, με τους εχθρούς να φτάνουν έξω από την πρωτεύουσα και να την πολιορκούν επανειλημμένα, είτε από την ξηρά είτε και από τη θάλασσα. Οι πλούσιες επαρχίες της Συρίας, της Μεσοποταμίας, της Αιγύπτου χάθηκαν οριστικά, αφού πρώτα καταστράφηκαν, ο ρωμαϊκός πληθυσμός τους εξανδραποδίστηκε και η αυτοκρατορία αφιέρωσε νέες δυνάμεις για να τις ανακαταλάβει προσωρινά.

Στα Βαλκάνια η κατάσταση ήταν λιγότερο κοστοβόρα σε ανθρώπινους πόρους, καθώς ακολουθήθηκαν πολιτικές κατευνασμού και εξισορρόπησης. Η αθρόα χρηματοδότηση Σλάβων και Άβαρων, είτε για να στρέφονται ο ένας εναντίον του άλλου είτε για να μην πολεμούν την αυτοκρατορία, βοήθησε, μεν, στην εξοικονόμηση στρατού για την ανατολή, αλλά απορρόφησε εκτεταμένους οικονομικούς πόρους που είχαν συγκεντρωθεί με θυσίες του λαού.

Στο εσωτερικό η αυτοκρατορία συνέχισε να ταλανίζεται από τις αιρέσεις. Οι προσπάθειες τόσο του Ηρακλείου με την «Εκλογή», όσο και του Κώνστα με τον «Τύπο», ώστε να βρεθεί ένας κοινός τόπος μεταξύ χαλκηδόνιων και μονοφυσιτών, απέτυχαν, ενώ υπέσκαψαν το κύρος των αυτοκρατόρων και τη νομιμοποίηση της αυτοκρατορίας τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό, ιδίως στην ορθόδοξη Ιταλία.

Πέρα από τις θρησκευτικές έριδες, που διάβρωναν το κράτος και τη συνοχή του πληθυσμού, μια που η θρησκεία θεωρούνταν ο ύψιστος ενοποιητικός παράγοντας, την εσωτερική κατάσταση χειροτέρευε ο ανταγωνισμός για το θρόνο, με νόμιμους ή μη

διαδόχους¹⁶ να κονταροχτυπιούνται για την κατάληψη της εξουσίας αλλά και τον εκάστοτε αυτοκράτορα να χρειάζεται να αντιμετωπίσει σφετερισμούς και κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, σπαταλώντας επιπλέον δυνάμεις. Η πολιτική αστάθεια, ειδικά σε φάσης διαδοχής, έδινε το σήμα στους ανταγωνιστές της αυτοκρατορίας να διεκδικήσουν εδάφη και επιρροή.

Τα προβλήματα αυτά δεν μπορούσαν παρά να επηρεάσουν και την κατεύθυνση της ιδεολογίας του κράτους. Πρωταρχική ανάγκη έγινε η διατήρηση των εδαφών της Μικράς Ασίας, καθώς απώλειά τους θα σήμαινε και εξαφάνισή του. Οι μακρινές επαρχίες δεν ήταν δυνατό να ενισχυθούν από το κέντρο. Γι' αυτό, άλλωστε, εξ αρχής τα εξαρχάτα είχαν δημιουργηθεί ως αυτόνομα διοικητικά και στρατιωτικά κέντρα, με τον έξαρχο να συγκεντρώνει στα χέρια του την πολιτική-διοικητική και τη στρατιωτική εξουσία, λειτουργώντας ως αντιβασιλιάς στο όνομα και κατά τις εντολές του αυτοκράτορα.

Η Ιταλία, ως η μήτρα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, δεν μπορούσε παρά να κατέχει κεντρική θέση στις αρχικές επιδιώξεις των αυτοκρατόρων. Όμως η παρακμή της, η μικρή στρατηγική και οικονομική της σημασία και η απόσταση που τη χώριζε από την Κωνσταντινούπολη, λειτούργησαν αποτρεπτικά. Η παρουσία του Πάπα, που θεωρούνταν ότι υπαγόταν αυτοδίκαια στον αυτοκράτορα, η αντίληψη οικουμενικότητας που ήταν ακόμα έντονη και θεωρούσε ότι οι απώλειες στη Ιταλία ήταν παροδικές, αλλά και η ύπαρξη του εξαρχάτου που λειτουργούσε ως βάση της αυτοκρατορίας, δεν βοήθησαν ώστε να γίνει έντονα αισθητή η διαφοροποίηση που επήλθε. Στην αίσθηση της παροδικότητας των απωλειών συνέβαλε η πρακτική της αναγνώρισης των βαρβαρικών βασιλείων ως υποτελών του αυτοκράτορα, γεγονός που απέκρυπτε την πραγματική ανεξαρτησία που είχαν. Παράλληλα, στο ιταλικό έδαφος, η συνέχιση της ρωμαϊκής παράδοσης από τους Ρωμαίους κατοίκους και τον Πάπα και η υιοθέτηση πολλών στοιχείων του ρωμαϊκού δικαίου από τους Λογγοβάρδους διατήρησαν μια αίσθηση συνέχειας και ενότητας. (Χριστοφιλοπούλου, 1998, σ. 151)

Μέσα σε όλες αυτές τις συνθήκες το Βυζάντιο ακολούθησε στην Ιταλία συντηρητική πολιτική, επιδιώκοντας καταρχήν να μη χάσει τα εδάφη του εξαρχάτου, με συγκρούσεις σε μικρή κλίμακα και μικρά εδαφικά κέρδη ή απώλειες. Καθοριστικής

¹⁶ Δεν υπήρχε θεσμοθετημένος τρόπος διαδοχής στον θρόνο. Ο αυτοκράτορας εξασφάλιζε τη διαδοχή μέσω ανάδειξης του επιθυμητού διαδόχου (συνήθως γιου) ως συναυτοκράτορα, κατά τη διάρκεια της δικής του διακυβέρνησης. Ωστόσο ο διάδοχος έπρεπε να αναγορευτεί από τον λαό, τον στρατό και τη σύγκλητο και να στεφθεί. Με την ισχυροποίηση της εξουσίας της εκκλησίας, η στήριξη του Πατριάρχη λειτουργούσε νομιμοποιητικά.

σημασίας ήταν οι περιορισμένοι πόροι του εξαρχάτου, του οποίου ο στρατός προερχόταν από τον πληθυσμό του, όπως και οι οικονομικοί του πόροι (και αυτοί περιορισμένοι). Ο ρόλος των έξαρχων ήταν περιορισμένος και δεν μπορούμε να πούμε ότι επηρέασε καθοριστικά την ακολουθούμενη πολιτική. Και αυτό γιατί, όπως προαναφέραμε, ο Πάπας σταδιακά, λόγω της θέσης του ως πνευματικός καθοδηγητής αλλά και της επιρροής που απέκτησε η εκκλησία στις ταραγμένες περιόδους που έζησε η Ιταλία, ως προστάτης των κατοίκων της, αναδείχθηκε στην κυρίαρχη πολιτική προσωπικότητα, ως το πρόσωπο του Βυζαντίου στην δύση. (Λεοντσίνη, 2008, σ. 203) Παράλληλα, καθώς η αυτοκρατορία ταλανιζόταν από τις αιρέσεις, αναδείχθηκε ως ο προστάτης της ορθοδοξίας, ενώ οι αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης είτε βρίσκονταν πολύ μακριά είτε ήταν «αιρετικοί». Στα μάτια των δυτικών ηγεμόνων και του λαού η Ρώμη άρχισε ξανά να αναδεικνύεται ως ο φάρος που προστάτευε την πίστη και ως ο κληρονόμος της ρωμαϊκής οικουμενικότητας. Η αυτοκρατορία στερήθηκε έτσι τη διεθνή νομιμοποίηση που της έδινε στο παρελθόν η εικόνα της ως φορέα της μίας γνήσιας χριστιανικής-ρωμαϊκής παράδοσης. Έτσι, πέρα από την υλική της ισχύ, που απώλεσε με την αραβική εξάπλωση, έχασε και την θέση της στο μυαλό των ανθρώπων ως το μοναδικό βασίλειο που ήταν κατ' εικόνα του ουράνιου.

Οι εξελίξεις του 8^{ου} αιώνα δεν έφεραν δραματικές αλλαγές στην ήδη διαμορφωμένη κατάσταση. Περισσότερο την επιβεβαίωσαν και την επισημοποίησαν. Η αδυναμία του Βυζαντίου να αναλάβει στρατιωτική δράση στην Ιταλία και ο περιορισμός της στην επιδίωξη συμμαχιών και προσπάθειες διάσπασης των Λογγοβάρδων, η απομάκρυνση του πληθυσμού από την ιδέα ότι η αυτοκρατορία που βρισκόταν στην ανατολή ήταν η ίδια με αυτή που κάποτε υπήρχε και στα εδάφη τους και η παγίωση της θέσης του Πάπα βάθυναν το χάσμα μεταξύ των δύο περιοχών. Όταν στο τέλος του αιώνα ο Πάπας έστεφε τον Καρλομάγνο αυτοκράτορα, το Βυζάντιο ξεκίνησε να αντιλαμβάνεται πλήρως την αλλαγή που είχε συντελεστεί. Δεν διέθετε, όμως, την ισχύ για να την ανατρέψει.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βοσκόπουλος, Γ. (2005). *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, Από τον 20ό στο 21ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε. (1997). *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*. (Τ. Δρακοπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός.
- Λεοντσίνη, Μ. (2008). Οι δυσκολίες διατήρησης της Δύσης: 602-756. Στο Β. Βλυσίδου, Σ. Λαμπάκης, Μ. Λεοντσίνη, & Τ. Λουγγής, *Βυζαντινά στρατεύματα στη Δύση (5ος-11ος αι.), Έρευνες πάνω στις χερσαίες και ναυτικές επιχειρήσεις: Σύνοψη και αποστολή των βυζαντινών στρατευμάτων στη Δύση*. Αθήνα: Εθνικό ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών.
- Λουγγής, Τ. (1989). *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Λουγγής, Τ. (2008). Ο πρωτοβυζαντινός στρατός 408-602. Στο Β. Βλυσίδου, Σ. Λαμπάκης, Μ. Λεοντσίνη, & Τ. Λουγγής, *Βυζαντινά στρατεύματα στη Δύση (5ος-11ος αι.), Έρευνες πάνω στις χερσαίες και ναυτικές επιχειρήσεις: Σύνοψη και αποστολή των βυζαντινών στρατευμάτων στη Δύση*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Έρευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών.
- Λουγγής, Τ. (2021). *Μεσαιωνική Ιστορία της Ιταλίας, 400-1125 μ.Χ. από ιταλοελληνικά κείμενα*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΝΤΟΣ.
- Παντελής, Α. (2005). *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.
- Παπασωτηρίου, Χ. (2000). *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Πατούρα, Σ. (1992). Η Χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (324-395). Στο *Ελληνική Ιστορία - Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (Τόμ. 25). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Πλατιάς, Α., & Κολιόπουλος, Κ. (2015). *Η Τέχνη του Πολέμου του Σουν Τσου*. Αθήνα: Εκδόσεις Δίαυλος.
- Σπυρόπουλος, Φ. (2006). *Συνταγματικό Δίκαιο*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Σταθακόπουλος, Δ. (2017). *Μικρή ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (3η Έκδοση εκδ.). (Π. Γεωργίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2014)

- Χριστοφιλοπούλου , Α. (2004). *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1204, Κράτος-Διοίκηση, Οικονομία-Κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις ΑΘΗΝΑ.
- Χριστοφιλοπούλου, Α. (1996). *Βυζαντινή Ιστορία Α' 324-610*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Χριστοφιλοπούλου, Α. (1998). *Βυζαντινή Ιστορία, Β' 610-867*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Χιλ, Κ. (2018). *Η εξωτερική πολιτική τον 21ο αιώνα*. Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης Προοπτικές. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2013.)
- Beck, H.-G. (1990). *Η βυζαντινή χιλιετία*. (Δ. Κούρτοβικ, Μεταφρ.) Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Hay, C., & Lister, M. (2011). Στο L. M. Hay Colin (Επιμ.), *Το κράτος: Θεωρίες και Προσεγγίσεις* (Γ. Αντωνίου , & Α. Κουτσογιάννης, Μεταφρ.). Αθήνα: Σαββάλας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2006.)
- Hudson, V. (2017). *Ανάλυση εξωτερικής πολιτικής*. (Α. Κλάψης , Μεταφρ.) Αθήνα: Πεδίο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2013.)
- Kaldellis, A. (2020). *Λαός και Εξουσία στο Βυζάντιο, Η Πολιτεία της Νέας Ρώμης*. (Α. Βουδούρη , & Χ. Μαγουλάς, Μεταφρ.) Εκδόσεις Θύραθεν. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2015.)
- Le Goff, J. (1993). *Ο πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1984.)
- Mango, C. (2017). *Βυζάντιο, η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*. (Δ. Τσουγκαράκης, Μεταφρ.) Αθήνα: ΜΙΕΤ. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1980.)
- Mearsheimer, J. (2007). *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. (Κ. Κολιόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Ποιότητα.
- Muller, P., & Surel, Y. (2002). *Η ανάλυση των πολιτικών του κράτους*. (Δ. Παπαδοπούλου, & Μ. Ψύλλα , Μεταφρ.) Αθήνα: ΤΥΠΩΘΗΤΩ - ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ.
- Ostrogorsky, G. (2010). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους (Α Τόμος)*. (Ι. Παναγόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1963.)
- Ostrogorsky, G. (2014). *Ιστορία του βυζαντινού κράτους, Β' τόμος* (Τόμ. 2). (Ι. Παναγόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το) (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1963.)

- Runciman, S. (2016). *Βυζαντινός Πολιτισμός*. (Α. Παππάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1933.)
- Watson, A. (2006). *Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας*. (Η. Στροϊκού, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.

Ξενόγλωσση

- Noble, T. (2006). *Popes and the Papacy: A History, Part I*. Chantilly, Virginia: The Teaching Company.
- Jenkins, R. (1993). *Byzantium, The imperial centuries AD 610-1071*. New York: Barnes & Noble Books.
- Stratos, A. (1968). *Byzantium in the Seventh Century I, 602-634*. (M. Ogilvie-Grant, Μεταφρ.) London: Zeno Booksellers & Publishers.
- Treadgold, W. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Whittow, M. (1996). *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*. London: Red Globe Press.